

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історіографії, джерелознавства та археології

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи магістра

на тему: «Музей природи ХНУ імені В. Н. Каразіна: основні напрямки розвитку (1807 – 2024)»

Виконав: студент магістратури

заочної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 – історія та археологія

Бойко Іван Євгенович

Керівник: к.і.н., доц. Кісельова Юлія Анатоліївна

Рецензент: к.і.н., доц. Іващенко Вікторія Юріївна

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ.....	8
1.1 Стан наукової розробки теми.....	8
1.2 Джерельна база роботи.....	21
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧИХ КОЛЕКЦІЙ ТА СТАНОВЛЕННЯ МУЗЕЮ ПРИРОДИ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1807 – 1991).....	27
2.1 Кабінетний період Музею природи Харківського університету (1807 – 1923).....	27
2.2 Реорганізації природничих музейних установ та становлення Музею природи Харківського університету (1923 – 1991).....	39
РОЗДІЛ 3. НАУКОВО-ФОНДОВАБ ЕКСПОЗИЦІЙНО-ВИСТАВКОВА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА МУЗЕЮ ПРИРОДИ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА (1991 – 2024)...	54
3.1 Науково-фондова.....	54
3.2 Експозиційно-виставкова діяльність.....	60
3.3 Культурно-освітня діяльність.....	66
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	76
РЕЗЮМЕ.....	89
SUMMARY.....	90

ВСТУП

Актуальність теми. Музеями називають науково-дослідні й культурно-освітні заклади, які збирають, комплектують, вивчають і зберігають пам'ятки історії матеріальної й духовної культури людства, природничо-етнографічні, меморіальні та інші колекції, за допомогою яких через свої експозиції, виставки, екскурсії, лекції та інші види наукової та культурно-освітньої роботи поширюють природничо-наукові і суспільно-політичні знання.

Загальносвітова історія музезнавства тісно переплетена з історією університетів. Університетські музеї – це одні з найстаріших музеїв світу. Ще наприкінці XVII ст. в університетах почали формуватися кабінети рідкісних мінералів, палеонтологічних знахідок тощо, збірки приладів і моделей, необхідні ведення навчального процесу, його наочності. Перші університетські музеї являли собою комплексні збірки природної та суспільної історії, технічних досягнень людини.

Музейна справа сформувалася у кінці XVIII – на початку XIX ст. в університетському середовищі, де почали створюватися кабінети рідкостей, мюнц-кабінети, зібрання приладів і моделей. На території українських земель перші музейні колекції з'явилися у стінах Імператорського Харківського університету в перше десятиліття XIX ст. Утім, і до цього часу тема історії музейної справи на Харківщині ще не вичерпана і являє собою досить широке поле для дослідження. Однією з проблем даного спектру є основні напрямки роботи Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Особливо в умовах повномасштабного вторгнення в Україну, під час якого українська культурна спадщина ціляспрямовано знищується ворогом. На сьогодні Каразінський університет на сьогодні є найбільш постраждалим закладом освіти (за кількістю пошкоджених і зруйнованих будівель), у тому числі було пошкоджено будівлю Музею природи ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Об'єктом дослідження даної роботи є Музей природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та всі інституціональні одиниці у процесі його історичного розвитку: Зоологічний та Мінералогічний кабінети, Зоологічний та Мінералогічний музеї, Музей дарвінізму.

Предметом дослідження є історія створення Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та всіх його вищезгаданих інституціональних одиниць, дослідження основних етапів його розвитку особливостей форм музейної роботи у різні періоди функціонування музею: науково-фондової, виставково-експозиційної та культурно-освітньої.

Хронологічні рамки роботи охоплюють 1807 – 2024 рр. Вибір нижньої хронологічної межі пояснюється датою, що вважається днем заснування Музею (2 квітня 1807 р.) – день прибуття з Петербургу до Харкова колекцій ганноверського аптекаря Грюнера та італійця Четті. Верхня хронологічна межа роботи визначається сьогоденням.

Територіальні рамки роботи пов'язані з розміщенням об'єкту дослідження. На всіх етапах розвитку його інституціональні одиниці знаходилися в межах міста Харкова. Спочатку вони розташовувалися на Університетській вулиці у приміщенні університету, потім частина колекцій знаходилася на вулиці Раднаркомівській (Мінералогічний музей), провулку Госпітальному (Зоологічний музей). Сучасний багатопрофільний Музей природи базується на вулиці Трінклера, 8.

Мета даної роботи – розглянути процес становлення та розвитку Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, звертаючи особливу увагу на основні напрямки його діяльності. Для досягнення поставленої мети, перед нами стоять наступні **дослідницькі завдання**:

1. Дослідити історіографію та джерельну базу проблеми.
2. Визначити та проаналізувати основні етапи розвитку Музею природи Харківського університету через призму проблемно-хронологічного підходу (розвиток колекцій, становище матеріально-технічної бази, використання колекцій

установи в навчальному процесі, наукова робота, експозиційна та культурна діяльність).

3. Виокремити та проаналізувати основні напрямки роботи Музею природи Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна на сучасному етапі розвитку (науково-фондова робота, експозиційно-виставкова та культурно-освітня діяльність).

Для розв'язання зазначених дослідницьких завдань використано загальнонаукові та історичні **методи**. Так, автор використовував історико-генетичний метод, що дав змогу розділити еволюційний процес розвитку об'єкта дослідження на ряд, послідовно змінюючих один одного в історичному часі, етапів. Історико-порівняльний метод допоміг проаналізувати динаміку змін в інституціональних структурах у процесі становлення Музею природи. Метод періодизації, що був використаний для виокремлення етапів в історичному розвитку предмету дослідження, дозволив виявити нові елементи у його структурі та проаналізувати основні форми роботи в даний період. Також автор використовував проблемно-хронологічний підхід, що дозволив рубрикувати проблему дослідження на ряд вузьких проблемних питань, що розглядалися в хронологічній послідовності в розділах роботи та створити поліцентричну композицію дослідження.

Застосування цих методів дало можливість проаналізувати основні напрямки роботи та процес історичного розвитку Музею природи на всіх етапах його розвитку.

Наукова новизна роботи полягає у залученні автором до наукового обігу нових одиниць. Так, до наукового обігу були залучені матеріали поточного архіву Музею природи: плани роботи, звіти, історичні довідки¹. Також до наукового обігу

¹ Дарения и кто способствовал накоплению фондов в государственном музее естествознания по 1990 год // Поточний архів музею, 1990. 9 с.; Из истории Музея естествознания Харьковского государственного университета: заведующие кабинетами и директора музеев со дня основания // Поточний архів музею, 1970. с. 1.; Музей природы Харьковского государственного университета им. А. М. Горького. Историческая справка, подготовленная ветеранами музея к 180-

були введені спогади першого директора Музею природи Харківського університету – В.М. Грубанта, які збереглися до нашого часу у первісному вигляді у трьох зошитах¹. При цьому цікава структура оформлення спогадів, включаючи у себе не тільки інформацію від самого автора – В. М. Грубанта, а й інших авторів, так як велика кількість листів та листівок від різних адресатів, були вклеєні автором для підтвердження своїх слів. Крім того у зошитах вміщені фотографії минулих днів із життя Музею природи Харківського університету.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в можливості їх використання при подальшому науковому вивченні історії створення, розвитку та основних напрямків діяльності Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та розвитку музейництва на Харківщині, при підготовці монографій та узагальнюючих праць з харківщинознавства, музеєзнавства, може бути використана в педагогічно-виховній діяльності. Результати дослідження сприятимуть поглибленню розуміння процесу розвитку музейництва на Харківщині, зокрема в Харківському університеті, його значення в науковій, навчальній та освітній діяльності. Викладені в роботі положення можуть стати в нагоді у процесі написання узагальнюючих праць з історії музейних колекцій в університетах на Харківщині, при підготовці лекційних курсів з музеєзнавства, краєзнавства, профільних предметів (біології, геології тощо) та підручників. Результати дослідження можуть бути використані у навчальних закладах, засобами масової інформації та іншими інституціями, що працюють в напрямку популяризації серед населення України знань з регіональної історії.

летию со дня организации музея, которое отмечалось 2 апреля 1987 г. // Поточний архів музею, 1987, 7 с.; Інформаційно-аналітичні матеріали за підсумками 2007/2008 навчального року / за ред. В. С. Бакірова. Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. 116 с.

¹ Грубант В. Н. История Музея естествознания в возможно подобранном изложении, с восторгами и переживаниями. Тетрадь 1. // Поточний архів музею, 1989. 32 с.; Грубант В. Н. История Музея естествознания в трех тетрадях с приложениями. Тетрадь 2. // Поточний архів музею, 1989. 32 с.; Грубант В. Н. История Государственного Музея естествознания с приложениями. Тетрадь 3. // Поточний архів музею, 1989. 40 с.

Структура роботи. Дипломна робота побудована за хронологічно-проблемним принципом і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел і літератури (110 позицій).

РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ РОБОТИ

Підрозділ 1. Стан наукової розробки теми

Хронологічний відрізок XVIII – XX ст. в історії України є досить добре дослідженим періодом. Це пов'язано, на думку дослідниці Іди Блюм, з цікавістю більшості сучасних істориків до домінуючої у світовій історіографії концепції історії історії націй (історії держав, правителів, публічної сфери в цілому). Утім, питання розвитку культури в даних хронологічних рамках висвітлені фрагментарно.

Даючи коротку історико-бібліографічну характеристику відзначимо, що вивченню основних напрямків роботи інституціональних одиниць Музею природи на всіх етапах його розвитку було присвячено близько ста статей наукового та публіцистичного характеру та близько тридцяти робіт історичного характеру. Жодної монографії з предмету дослідження створено не було, також тема нашого дослідження не стала предметом для комплексного історіографічного дослідження.

Основні напрямки роботи Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, його трансформація протягом XIX початку XX ст. стала предметом численних досліджень. Проблемно- хронологічний метод аналізу дозволив поділити історіографію досліджуваної проблеми на три етапи.

Так, у вивченні теми нашого дослідження у вітчизняній історіографії можна виділити наступні періоди: перший етап з 1807 по 1920-ті рр. дореволюційна історіографія, 1920-х по 1990-ті рр. радянська історіографія, третій період з 1990-х до сьогодення пострадянська або сучасна історіографія.

Більшість спеціальних публікацій з теми дослідження у дорадянській історіографії присвячено відкриттю та функціонуванню природничих кабінетів. Відомості про музейні заклади здебільшого представлені в загальних працях з історії міста, історії Харківського університету. Для цих праць, створених у межах

позитивістської парадигми, характерна висока інформативність та, водночас, відсутність концептуальних висновків.

Більшість праць з історії музейної справи у дорадянській історіографії побачили світ наприкінці XIX на початку XX ст., у роки найбільш інтенсивного розвитку музейництва досліджуваного періоду.

Першою роботою у висвітленні теми дослідження можна вважати вступну статтю професора зоології, почесного члена Харківського університету О. Черная до систематичного каталогу предметів, що зберігалися у Зоологічному кабінеті Харківського імператорського університету до 1848 року¹. Вона розкриває аспекти створення установи, якісного та кількісного поповнення колекції Кабінету (наводяться статистичні дані в таблицях) та ролі завідувачів у розвитку установи до 1848 року. Також автор акцентує увагу на ролі каталогу для Кабінету та подає його характеристику.

Варто відзначити роботу створену у 1855 році ректором Харківського імператорського університету А. Рославським-Петровським «Об ученой деятельности Императорского Харьковского университета в первое десятилетие его существования»². Вона дає інформацію щодо аспекту викладання та наукової роботи в стінах університету. Для нас вона важлива у зв'язку з даними про професорів Ф. Делавіня та І. Шнауберта, що були першими завідувачами відповідно Зоологічного та Мінералогічного кабінетів, а саме їх теоретична та практична наукова діяльність³.

Наступною роботою, що висвітлює історію Кабінетного періоду Музею природи праця «Историко-статистические записки Харьковского университета...»

¹Черная А. Систематический каталог предметов, хранящихся в Зоологическом кабинете императорского Харьковского университета по 1848 год. Харьков : Унив, типография, 1854. 286 с.

²Рославский-Петровский А. об ученой деятельности Императорского Харьковского университета в первое десятилетие его существования. Конволют. С. 136. Отд. отт. из «Журнала Министерства народного просвещения», 1855, № 7.

³Рославский-Петровский А. об ученой деятельности Императорского Харьковского университета в первое десятилетие его существования. Конволют. С. 136. Отд. отт. из «Журнала Министерства народного просвещения», 1855, № 7.

створена професором Харківського та Казанського університетів К. Фойгтом у 1859 році. У ній автором було висвітлено історію створення та роботу Зоологічного та Мінералогічного кабінетів до 1859 року. Автором було створено дві статті, кожна з яких висвітлювала дані стосовно природничих кабінетів Харківського університету. Відносно Мінералогічного кабінету автор звернув увагу на заснування кабінету, його основні придбання та їхню кількісну та якісну характеристику, чого ми не бачимо в попередніх роботах. Професор детально зупиняється на питаннях про приміщення кабінету та його завідувачів, створення каталогу колекції. Стаття присвячена Зоологічному кабінету побудована аналогічно. Варто лише відзначити на значну увагу автора стосовно окремих колекцій у фонді кабінету¹.

Важливо відзначити, що після 1960-х років XIX ст. тема історії природничих кабінетів Харківського університету не стає предметом висвітлення у працях науковців. Інтерес до даної проблематики з'являється на початку XX ст. у зв'язку зі сторічним ювілеєм Харківського університету.

Так, у статті лаборанта Зоологічного кабінету В. Редикорцева «Зоологический кабинет и музей» висвітлені питання заснування вищезгаданого природничого кабінету. Розглядаються в хронологічній послідовності основні віхи розвитку установи до 1905 року. Автор показує розвиток колекції, поповнення матеріально-технічної бази кабінету через призму діяльності завідувачів установи. Дана робота висвітлює хронологію подій, пов'язаних зі створенням та комплектування фондів Зоологічного кабінету та висвітлює роль завідувачів установи на її розвиток².

Робота М. Лапіна «Минералогический кабинет» носить схожий за змістом та структурою характер з попередньою роботою. Автор звертає увагу на колекцію

¹Фойгт К. Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях, от основания университета до 1859 года. Харьков : Унив. типография, 1859. 173 с.

² Редикорцев В. Зоологический кабинет и музей // Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905). Репринт. воспр. Харьков : САГА, 2008. С. 329–332.

професора Андре, що стала основою фонду Мінералогічного кабінету, подає опис його роботи з її систематизації та поповнення. Поряд з цими даними Лапін характеризує діяльність кожного із завідувачів установи та вказує на роль кожного в розвитку кабінету. Наприкінці статті автор надає оцінку становища Мінералогічного кабінету, вказуючи на незадовільний стан справ та рекомендує збільшити площу установи (обладнати аудиторію, розширити музейну кімнату, створити окрему кімнату для практичних занять), розмістити колекцію так, щоб нею можна було користуватися, збільшити асигнування на потреби установи, збільшити штат¹.

Важливим історіографічним надбанням початку ХХ ст. є науковий доробок історика, краєзнавця, популяризатора історії Слобідської України Д. І. Багалія.

Так, його перу належать спеціальні розвідки з історії природничих кабінетів. У першій частині роботи «Опыт истории Харьковского университета» на багатому документальному матеріалі проаналізував історію заснування і розвиток першого на Україні університету з 1802 до 1815 року, разом з цим підняв тему створення Зоологічного та Мінералогічного кабінетів, охарактеризував організаційну, навчальну та наукову діяльність допоміжних установ Харківського університету².

У другій частині роботи «Опыт истории Харьковского университета» історик та громадський діяч Д. І. Багалій продовжив висвітлення історію кабінетного періоду Музею природи з 1815 до 1835 року³. Автор звертає увагу вищезгадані на аспекти. Використовуючи матеріали з університетського архіву та «історико-

¹ Лапін М. Мінералогічний кабінет // Фізико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905). Репринт, воспр. Харьков : САГА, 2008. С. 296–303.

² Багалій Д. І. Вибрані праці. У 6 т. Т. 3. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам), ч. 1 (1802 – 1815 гг.) // НАН України. Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (Харк. філ.), Харк. гуманітар. ун-т «Нар. укр. акад.», Хар. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Харків : Вид-во НУА, 2004. 1152 с.

³ . Багалій Д. І. Вибрані праці. У 6 т. Т. 4. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам), ч. 2 (1815 –1835 гг.) // НАН України. Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (Харк. філ.), Харк. гуманітар. ун-т «Нар. укр. акад.», Хар. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Харків : Вид-во НУА, 2005. 1004 с.

статистичні записки» К. Фойгта автор характеризує розвиток колекцій Кабінетів, діяльність їх завідувачів.

Д. І. Багалій також включав тему допоміжних установ Харківського університету до своїх загальноісторичних досліджень. Так, у колективній праці Д. Багалія та Д. Міллера з історії м. Харкова «История города Харькова за 250 лет его существования (1655 – 1905 гг.)»¹ історія місцевих музеїв розглядається у розділах, присвячених Харківському університету, діяльності наукових товариств та розвитку мистецтва у місті².

Розглядаючи розвиток історичної думки з теми нашого дослідження, у дореволюційний період, також мусимо звернути увагу на ще одну колективну працю Д. І. Багалія, М. Ф. Сумцова, В. П. Бузескула «Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905 гг.)»³. У дослідженні з історії Харківського університету Д. Багалія діяльність університетських кабінетів аналізується до 1835 р. Автори розкривають причини появи природничих кабінетів при Харківському університеті. Показують вплив кабінетів на науково-просвітницькі тенденції в університеті: створення Товариства випробувачів природи, організація ним експедицій, екскурсій, видавництва збірки наукових «Трудов», що збагатили науку новими даними про природу Харківської губернії.

Отже, дореволюційний етап розвитку історичної думки з теми основних напрямків діяльності Музею природи Харківського університету демонструє праці позитивістського характеру, цінність яких зводиться до декларування фактів історичної дійсності. Роботи цього не розглядають тему за вузькими аспектами та не мають концептуальних висновків. Дореволюційні автори використовували

¹ Багалей Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655 – 1905 гг.). Историческая монография. В 2-х т. Т. 2. Репринт. воспр. Харьков, 2004. 982 с.

² Багалей Д. И. Опыт истории Харьковского университета. В 2 т. Харьков, 1893 – 1898-1904.

³ Багалей Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905 гг.). Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1906. 329 с.

вузьку джерельну базу, що спричинило низку подібних одну до одної робіт компілятивного характеру.

Радянські історики загалом мало уваги приділяли вивченню історії музейної справи періоду Російської імперії. Більшість праць, виданих у цей період, присвячується історії розвитку та зібранням окремих музеїв¹.

Починаючи з другої половини 1950-х рр., в умовах певного послаблення контролю за розвитком історичної науки, вийшли друком розвідки з історії музейництва у Російській імперії, у тому числі в Україні, переважно узагальнюючого характеру. Основні напрямки роботи Музею природи побіжно розглядаються в узагальнюючих виданнях з історії Харківського університету.

Найбільш широке висвітлення питань створення та розвитку Зоологічного та Мінералогічного кабінетів, їх інституціональних наступників Зоологічного та Мінералогічного музеїв, Музею дарвінізму, Музею природи Харківського державного університету імені А. М. Горького було створено в межах силами працівників Музею дарвінізму та Музею природи: В. М. Грубанта,² А. В. Рудаєвої, Н. В. Логвиненко³ Л. І. Карякіна⁴, Д. Р. Левченко⁵. Здебільшого ці роботи мають публіцистичний та популяризаторський характер.

Так, першою науково-публіцистичною роботою вищезгаданого етапу є стаття В. М. Грубанта та А. В. Рудаєвої «К истории Музея дарвинизма Харьковского госуниверситета». Автори після короткого екскурсу з дореволюційної історії

¹ Данилевич В. Проф. В. Б. Антонович та Археологічний музей // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 т. Т. 2. Київ, 1997. С. 379-390; Риженко Я. Полтавський державний музей. Історичний огляд // Збірник, присвячений 35-річчю музею / Я. Риженко; під ред. В. Бендеровського, Я. Риженка, М. Гавриленка. Полтава, 1927. С. 1-15; . Даньковська Р. С. Історія Етнографічного відділу ім. Потебні та книгозбірні Музею Слобідської України // Музей Слобідської України. Бюлетень. Ч. 1. Харків, 1925. С. 16-18.

² Грубант В. Н. К истории Музея дарвинизма Харьковского госуниверситета // УЗХУ. 1955. Т. 59. Труды н.-и. ин-та биологии и биол. ф-та. Т. 22. С. 247-252.

³ Логвиненко Н. В. Минералогический музей Харьковского госуниверситета им. А. М. Горького // УЗХУ. 1955. Т. 61. Зап. Геол. ф-та. Т.12. С. 35-43.

⁴ Карякін Л. І. Історія Мінералогічного музею Харківського університету // Наук. Хроніка ХДУ: 36. Анот. 1947. №1(8). С. 2; Карякін Л. И. История Минералогического музея университета // Минералогический сборник Львовского геологического общества. 1956. №10. С. 363-368.

⁵ Левченко Д. Р. История создания и изучения видового состава коллекции приматов Музея природы Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина // Актуальные вопросы комплектования и сохранения зоологических коллекций. Известия музейного фонда им. А. А. Браунера. Одесса, 2007. Т. IV. № 2-3. С.35-36.

установи, переходять до опису Зоологічного кабінету в довоєнний період. Вони прагнули висвітлити історію установи з моменту її заснування до 1952 року, проте залишили ряд «білих плям»: історія музею в роки ХІНО та роки німецької окупації міста. Увага була звернута на зміни у колекції, технічне оснащення музею, діяльність завідувачів¹.

Стаття Н. В. Логвиненко «Минералогический музей Харьковского госуниверситета им. А. М. Горького» розкриває історію установи з моменту її створення до 1950-х років ХХ століття. Автор звертає увагу на колекцію, матеріально-технічну базу, завідувачів установи. Новим для аналогічних робіт даного історіографічного етапу є наявність синтезу знань у вигляді двох таблиць. Перша, на думку самого автора, покликана представити історію музею в більш систематичному вигляді з моменту заснування до 1950-х років через упорядковану подачу свідчень про поповнення колекції музею. Друга дає інформацію про завідувачів установи, їхні наукові звання приналежність до кафедри тощо².

У роботі «Історія Мінералогічного музею Харківського університету» Л. І. Карякін описав історію установи з моменту її створення до 1949 року. Дана робота не відрізняється від своїх попередників нічим принциповим. Автор розкривав свою тему через призму ролі завідувачів у розвитку колекції та технічного оснащення кабінету, потім музею. Окремо Л. І. Карякін зупинився на класифікації колекції установи та колекції метеоритів зокрема³.

Стаття Д. Р. Левченко та А. В. Рудаєвої «Отдел эволюции органического мира в Музее природы ХГУ» висвітлила окреме питання теми історії Музею природи у хронологічному розрізі з 1940-х по 1980-ті роки ХХ століття. У статті розкрито

¹ Грубант В. Н. К истории Музея дарвинизма Харьковского госуниверситета // УЗХУ. 1955. Т. 59. Труды н.-и. ин-та биологии и биол. ф-та. Т. 22. С. 247–252.

² Логвиненко Н. В. Минералогический музей Харьковского госуниверситета им. А. М. Горького // УЗХУ. 1955. Т. 61. Зап. Геол. ф-та. Т.12. С. 35–43.

³ Карякін Л. І. Історія Мінералогічного музею Харківського університету // Наук. Хроніка ХДУ: 36. Анот. 1947. №1(8). С. 2; Карякин Л. И. История Минералогического музея университета // Минералогический сборник Львовского геологического общества. 1956. №10. С. 363–368.

історію створення відділу та його експозицій, також авторами висвітлена науково-дослідна та просвітницька робота установи через екскурсійну діяльність музею. Фактично це перша спроба співробітників музею дати оцінку одному з основних напрямків роботи Музею природи Харківського університету¹.

У статті Т. Н. Лазарьової та В. І. Кузнецової «К вопросу об использовании Музея Природы в процессе обучения и воспитания школьников» автори увагу на питанні ролі музею у підвищенні ефективності навчального процесу у школі². Авторами приводиться розроблена ними тематики та методика проведення екскурсій зі шкільного курсу зоології, загальної біології. В роботі приводяться результати апробацій методики, що мають позитивні результати у вигляді підвищення знань в учнів 6-9 класів.

У колективній монографії М. И. Прокопенко, Д. А. Вайнберга «Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет»³ подаються загальні відомості про Зоологічний та Мінералогічний кабінети⁴, деяких його завідувачів⁵, інституціональні зміни вищезгаданих установ та характеристика їх як Зоологічного та Мінералогічного музеїв⁶.

У роботі «Харьковский государственный университет 1805 – 1980 гг.»⁷ є екскурси, що стосуються предмету нашого дослідження. Так, праця містить історичні довідки про Мінералогічний музей, його створення, «кабінетний період» розвитку, його завідувачів, їхню роботу всередині установи і на благо вітчизни (геологічні та гідрологічні роботи), стан установи в роки Другої світової війни.

¹ Левченко Д. Р. История создания и изучения видового состава коллекции приматов Музея природы Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина // Актуальные вопросы комплектования и сохранения зоологических коллекций. Известия музейного фонда им. А. А. Браунера. Одесса, 2007. Т. IV. № 2–3. С.35–36.

² Лазарева Т. Н. К вопросу об использовании Музея Природы в процессе обучения и воспитания школьников // Вестник Харьковского университета. Х.: Вища школа, 1982, №226. С. 97–98.

³ Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет / под ред. М. И. Прокопенко, Д. А. Вайнберг. Харьков : Издательство ХГУ, 1955, 386 с.

⁴ Так само. С. 23.

⁵ Так само. С. 42-43.

⁶ Так само. С. 286.

⁷ Харьковский государственный университет 1805 – 1980 гг. Исторический очерк. Харьков : Изд-во при Харьк. ун-те, 1980. 160 с.

Також у роботі наведені дані про Музей природи Харківського університету, які супроводжуються ілюстративним рядом.

Таким чином, радянська історіографія теми основних напрямків діяльності Музею природи представлена нечисленними роботами місцевих дослідників та працівників установи. Історіографічна традиція в рамках періоду продовжувалася з перервами у 1917 – 1950 роках, що пов'язано з несприятливими геополітичними, економічними та соціальними умовами на теренах територіальних рамок дослідження. Радянська історіографія не прийшла до якісно нових концептуальних висновків щодо теми дослідження.

На сучасному етапі вивчення проблеми (з 1991 р.) тема історії українського музейництва XIX – початку XX ст. досить часто потрапляє в поле зору вітчизняних дослідників. За умов відновлення державної незалежності України незрівнянно зросла увага науковців та громадськості і до національної історико-культурної спадщини. Відомості про музейні заклади періоду Російської імперії подаються в узагальнюючих працях з історії окремих міст та університетів¹. Певні факти щодо українських музеїв уперше представлені у розвідках, присвячених історії культурного будівництва, історичного краєзнавства, археології, благодійництва та меценатства в Україні досліджуваного періоду². Окремі аспекти історії українського музейництва XIX початку XX ст. висвітлені у дисертаційних дослідженнях І. Карсим, О. Черненко, О. Павлової, Т. Місостова, І. Суровцевої та ін³.

¹ Історія міста Харкова XX століття / О. Н. Ярмиш, С. І. Посохов. Харків, 2004. 686 с.; Київський університет імені Тараса Шевченка. Сторінки історії і сьогодення. Київ, 1994. 286 с.

² Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) // УІЖ. 2005. №4. С. 159 – 176.

³ Карсим. А. Розвиток церковної археології та музейництва в Україні у другій половині XIX на початку XX ст. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 Київ, 2002. 207 с.; Черненко О. Є. Археологічне зібрання Чернігівського державного музею (1896-1948 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.04 Київ, 2005. 19 с.; Павлова О. Г. Дослідження і викладання історії мистецтва у Харкові (XIX - поч. XX ст.): дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 Дніпропетровськ, 1998. 234 с.; Місостов Т. Ю. Розвиток історичного краєзнавства на Лівобережній Україні (друга половина XIX - початок XX ст.): дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 Харків, 2006. 256 с.; Суровцева І. Ю. Меценатство в Україні другої половини XIX - початку XX ст. автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01/1. Донецьк, 2006. 19 с. та ін.

Характерно, що переважна більшість публікацій з теми нашого дослідження припадає на спеціальні дослідження харківських істориків, музеєзнавців, музейних співробітників, профільних вчених. Серед них помітне місце посідають розвідки Р. Е. Лунячека, Л. А. Резніченко та Н. К. Резніченко, Л. Л. Рибальченко, П. В. Зарицького, Є. І. Тарапової, Н. М. Перевозчикова, Е. І. Костенко, С. В. Еременко, А. В. Рудаєвої, В. П. Криволапова, Ю. П. Ковалевської, О. А. Горшкової, О. В. Талгіної, Н. Ю. Боровської, С. М. Куделко та О. В. Павлової, І. В. Шидловського, В. О. Соловйова. Дані роботи створені переважно у рамках науково- публіцистичної літератури.

У статті нинішнього завідувача Музею природи Р. Е. Лунячека¹ подається короткий екскурс до історії установи з моменту створення до сьогодення. Робиться наголос на ролі комплексу у збереженні історико- культурної спадщини Слобожанщини. Ще одна стаття Р. Е. Лунячека присвячена експозиційній діяльності Музею Природи. Автор розкриває закономірності на яких будується експозиція та подає характеристику деяких експозицій музею².

Стаття Л. А. Резніченко та Н. К. Резніченко дає розуміння використання колекцій Музею природи у навчальній діяльності студентів ХНУ з екологічної тематики³. Вона розкриває питання формування екологічних знань на основі вивчення наукових експозицій Музею природи. Автори показують ефективність використання експонатів та діючих зразків обладнання.

Робота Л. Л. Рибальченко «розкриває причини створення природознавчих кабінетів Харківського університету у руслі ідей західноєвропейської освіти та Просвітництва, звертає увагу на правове підґрунтя даного явища в історії,

¹ Лунячек Р. Е. Музей природи Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна та його значення в збереженні історично- культурної спадщини краю // Шості Сумцовські читання: 36. матеріалів наук. конф., присвяч. 80-річчю Музею Слобід. України ім. Г. С. Сковороди. 14 квіт. 2000 р. Харків: вид-во ХДАГТУ, 2000. С. 40–42.

² Лунячек Р. Э. Экспозиционная работа в Музее Природы ХНУ им. В. Н. Каразина // Біологічний вісник Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська научно-практична конференція. Харків.: Вид-во ХНУ ім. Каразіна, 2007, № 1. С. 23–24.

³ Резніченко Л. А. Формирование знаний экологических проблем на основе изучения экспозиции Музея природы ХНУ // Харківська вища школа: Методичні пошуки на рубежі століть: Матеріали конф., 22 лют. 2001 р. Харків, 2001. С. 273–275.

простежує його зв'язок з чіткою тенденцією на розвиток природознавчих наук, що окреслився на першому етапі діяльності Харківського університету¹.

Стаття П. В. Зарицького присвячена 195-річчю мінералогічного музею. У ній розглядається історія створення установи, примноження колекцій, вплив на її розвиток завідувачів. Автор, будучи доктором геолого-мінералогічних наук звертає найбільшу увагу на колекції установи, не вдаючись в подробиці історичних процесів².

У статті О. І. Тарапової стисло викладені основні віхи заснування природничих кабінетів та їхню еволюцію за двісті років. Робота дещо еkleктична. Нічого концептуально нового у вивченні теми дослідження не вносить постулює раніше відомі факти³.

Робота Н. М. Перевозчикової звертає нашу увагу на історію створення та етапи розвитку відділу охорони природи, створення якого пов'язано зі співробітником музею Г. П. Гвоздяк, Автором розкриті основні принципи побудови експозицій, періодизація генези відділу, його зв'язок з природоохоронними організаціями України та роль у науково-просвітницькій діяльності щодо охорони природи, раціонального використання ресурсів, необхідність використання природоохоронних технологій⁴.

У статті А. В. Рудаєвої та В. П. Криволапова висвітлена роль завідувача ентузіаста В. Н. Грубанта, який тридцять років стояв біля керма Музею. Автори розкривають нові факти періоду створення багатопрофільного Музею природи

¹ Рибальченко Л. Л. До Історії природознавчих музеїв Харківського університету // Сьомі Сумцовські читання: зб. матеріалів наук. конф. з міжнар. участю «Історія та археологія Слобожанщини в музеях Харківщини до 100-річчя відкриття Салтівської культури», 12 квіт. 2001 р Харків, 2002. С. 31–34.

² Зарицький П. В. К 195-летию Минералогического музея Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина // Вісник Харківського університету: геологія- географія-екологія, № 563. Харків : «Основа», 2002. С. 342–343.

³ Тарапова Е. И. Музей природы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина // UNIVERSITATES. 2005. № 3. С. 76–83.

⁴ Перевозчикова Н. М. История создания отдела охраны Музея природы Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина и его роль в экологическом воспитании // Современные проблемы зоологии и экологии: материал. междунар. конф., посвящ. 140-летию основания Одесского национального университета им. И. И. Мечникова, кафедры зоологии ОНУ, Зоологического музея ОНУ и 120 годовщине со дня рождения деят. наук. УССР, проф. И. И. Пузанова / Одесса : Феникс, 2005. С. 202–203.

Харківського університету. Зосереджують увагу на самовіддану працю керівника установи задля створення даного музейного комплексу¹.

Стаття В. П. Криволапова розповідає про історію придбання деяких визначних експонатів музею: скелета сельдяного кита, кашалота, стеллерової корови, опудала тихоокеанського моржа, скелета мамонта. Автор описує віхи пов'язані з кожним експонатом, дає їх класифікацію, наводить ілюстрації².

У статті О. В. Тагліної розповідається про значення колекцій Музею природи для формування еволюційного мислення. Автор вказує на широку матеріальну базу для викладання теорії еволюції, що окреслилася в 1939–1940-х роках, коли були створені відділи походження людини та класичного дарвінізму³.

Робота Н. Ю. Боровської висвітлює питання створення та розвитку колекції метеоритів Музею Природи. Автор описує основні віхи на шляху створення даної колекції та зосереджує увагу на ролі старшого наукового співробітника Т. П. Жолудь у примноженні та науковому вивченні колекції⁴.

У статті О. А. Горшкової розкрито навчально-виховне значення установи, зокрема у розвитку дитячого геологічного руху Харківщини⁵.

¹ Рудаєва А. В. 30 лет во главе музея // Современные проблемы зоологии и экологии: материал. междунар. конф., посвящ. 140-летию основания Одесского национального университета им. И. И. Мечникова, кафедры зоологии ОНУ, Зоологического музея ОНУ и 120 годовщине со дня рождения деят. наук. УССР, проф. И. И. Пузанова. Одесса : Феникс, 2005. С. 236–238.

² Криволапов В. П. История некоторых крупных экспонатов териологической коллекции собрания Музея Природы Харьковского университета // Актуальные вопросы комплектования и сохранения зоологических коллекций. Известия музейного фонда им. А. А. Браунера. Одесса, 2007. Т. IV. № 2–3. С. 32–35; Криволапов В. П. Экспонаты Музея природы // Животные-гиганты. Харьков : «Наш городою», 2007. С. 279–284.

³ Тагліна О. В. Значення колекції Музею природи ХНУ ім. В. Н. Каразіна у формуванні еволюційного мислення // Біологічний вісник: Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська научно-практична конференція. Харків : Вид-во ХНУ ім. Каразіна, 2007. №1. С. 34.

⁴ Боровская Н. Ю. Коллекция метеоритов Музея природы ХНУ // Біологічний вісник: Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська научно-практична конференція. Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. №1. С. 5.

⁵ Горшкова О. А. Учбово-виховне значення Музею природи ХНУ в розвитку дитячого геологічного руху Харківщини // Біологічний вісник: Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська научно-практична конференція. Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 1. С. 7.

В «Історії музейної справи та зоологічних музеїв України» дається характеристика відділу безхребетних тварин Музею природи. Цей факт засвідчує актуальність теми дослідження та популяризує установу¹.

Стаття В. О. Соловйова «Харьковская геологическая школа...» розкриває історію складання наукової школи на базі кафедри мінералогії та роль у цьому Мінералогічного кабінету².

Особливої уваги заслуговують бібліографічні та біографічні показники. Так, у роботі «Музейна справа на Харківщині: становлення та розвиток», ми маємо два важливих моменти. Перший дана робота є бібліографічним довідником з проблеми розвитку музейної справи на Харківщині в структуру якої входить тема нашого дослідження. Дана робота допомагає розібратись у розмаїтті літератури з проблеми, свідчить про складання певного історіографічного напрямку. Другий – вступна стаття даного видання С. М. Куделка та О. Г. Павлової заслуговує уваги з огляду на те, що фокусує увагу на аспекті регіональних історичних досліджень, окреслює проблемні місця, вказує на важливість дослідження теми музейного будівництва у стінах Харківського університету³.

Робота «Почесні члени Харківського університету»⁴ розкриває нам біографічні дані про завідувачів інституціональних одиниць нашого дослідження. Ці дані мають велике значення для характеристики ролі завідувачів у розвитку тієї чи іншої установи. Аналогічне значення має також колективна праця університетов». «Иностранные профессора российских университетов».

Отже, історіографічний аналіз з теми основних напрямків діяльності Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна показав

¹ . Шидловський І. В. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 112 с.

² Соловьев В. О. Харьковская геологическая школа: история, сложности, перспективы развития // UNIVERSITATES. 2012. №2. С. 60–65.

³ Музейна справа на Харківщині: становлення та розвиток : наук, допоміж, покажч. / укл.: Т. О. Сосновська, В. О. Ярошик. Харків : Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 228 с.

⁴ Почесні члени Харківського університету. Біографічний довідник. Харків : Тимченко, 2008. 312 с.

присутність ряду праць присвячених даній тематиці. Вони різняться за своїм характером. Так темі дослідження присвячені роботи науково-публіцистичного та спеціально-наукового характеру. Цей спектр робіт вузький за своїми територіальними рамками, що обумовлено об'єктом дослідження (Музей природи) тобто про нього писали переважно мешканці нашого міста.

Історіографія теми дослідження має три етапи вивчення: дореволюційний, радянський та сучасний. На кожному етапі були присутні нові історіографічні канони, характерні для відповідних історичних періодів з їх ідеологічним навантаженням, однак вищезгадані канони слабо впливали на історіографічну традицію теми дослідження, їх вплив майже непомітний.

На кожному історіографічному етапі є «білі плями» які майже не вивчені: 1850 – 1900-ті роки, 1917 – 1940-ві роки. Також є ряд аспектів, які слабо висвітлені в історіографії: історія Зоологічного та Мінералогічного музеїв, експозиційна та виставкова діяльність. В цілому аналіз наявних робіт з історії Музею природи та його інституціональних одиниць показав, що їх вузький спектр та публіцистичний характер не привів до створення узагальнюючих праць з теми та розгляду його діяльності у комплексі.

Таким чином, Багаторічними зусиллями вчених нагромаджений суттєвий історіографічний матеріал, присвячений різнобічному висвітленню багатьох аспектів досліджуваної теми. Водночас, у вітчизняній історичній науці ще не існує комплексного узагальнюючого дослідження, яке б висвітлювало основні етапи розвитку Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Підрозділ 2. Джерельна база роботи

Специфіка теми дослідження передбачає оперування репрезентативною джерельною базою даної проблематики, доступ до якої не є обмеженим чи ускладненим, хоча до сих пір багато з джерел не опубліковано.

Джерельну базу роботи складають як опубліковані, так і архівні матеріали. Що до архівних матеріалів, то в роботі використані документи та рукописні зібрання Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Деякі з них уперше залучені до наукового обігу, або вперше стали об'єктом дослідження з точки зору вивчення історії створення та основних напрямків діяльності Музею природи.

Перш ніж аналізувати джерела, потрібно скласти їхню класифікацію для полегшення процесу їх опрацювання. Джерельну базу дослідження можна розділити на 6 груп: законодавча та нормативна документація, діловодна документація, путівники та адресно-довідкові книги, системні каталоги колекцій кабінетів та колекцій Музею природи, спогади співробітників установи, періодичні видання.

До першої групи джерел відносяться законодавча та нормативна документація. Вона джерел представлена університетськими статутами 1804¹, 1835², 1863³, 1887⁴, проектом 1906 р⁵, статутом 2010 року⁶ та низкою законодавчих документів (інструкції та постанов⁷), що стосуються організації музейної справи в СРСР та сучасній Україні.

Аналіз Університетських статутів 1804, 1835, 1863, 1887 та проекту 1906 року дає розуміння основних засад, на яких повинні були діяти навчальні та допоміжні установи університетів, кількість і склад яких визначався особливим розпорядженням міністерства народної освіти.

¹ Устав Императорского Харьковского. университета Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. Санкт-Петербург : Типография при императорской Академии наук, 1805. № 10. С. 225–291.

² Общій устав императорских Российских университетов: 1835 г. Харьков : Унив. типография, 1837. 50 с.

³ Университетский устав 1863 г. Санкт-Петербург : Типография Иосафата Огрizzo, 1863. 128 с.

⁴ Общій устав императорских Российских университетов: 1884 г. Харьков : Унив. типография, 1911. 62 с.

⁵ Устав императорских российских университетов. Проект, выработанный совещанием профессоров, под председательством Министра Народного Просвещения графа И. И. Толстого в 1906 г. Санкт-Петербург : Типография Министерства внутренних дел, 1906. 39 с.

⁶ . Статут Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (нова редакція, 24 грудня 2010 року (протокол № 3) // URL http://www.univer.kharkov.ua/docs/statute/statute_khnu.pdf. (дата звернення: 12.04.2024 р.).

⁷ Постанова «Про організацію в Україні державних університетів» // Вища школа Української РСР за 50 років : у двох частинах (1917 – 1967 рр.). Ч. 1 : (1917 – 1945). Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1967. С. 23.

Статути також дають розуміння зростання значення об'єкту дослідження для університету: в останньому статуті 2010 року даний Музей названо серед основних структурних підрозділів, чого ми не спостерігаємо в дореволюційних статутах.

Передусім варто зазначити, що законодавство України про музеї та музейну справу базується на Конституції України і складається з Основ законодавства України про культуру, Закон, України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 р. та інших нормативно-правових актів.

Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 р.¹ зі змінами та доповненнями регулює суспільні відносини в галузі музейної справи, встановлює правові, економічні, соціальні засади наукового комплектування, вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, діяльності музейних закладів в Україні.

Концептуальна та нормативно-правова база діяльності музеїв при навчально-освітніх закладах визначені й сформульовані в Наказі Міністерства освіти і науки України від 20.05.1997 р. «Про затвердження Положення про музей при закладі освіти системи Міністерства освіти України»². Положення передбачає, що «музей при навчальному закладі є осередком освіти й виховання, який сприяє формуванню у молодого покоління національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, забезпеченню духовної єдності поколінь і призначений для вивчення, збереження пам'яток матеріальної і духовної культури»³.

Другим видом джерел є діловодна документація з поточного архіву музею: плани роботи музею, звіти, історичні довідки⁴. Вони є важливим джерелом для

¹Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995р. // URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.04.2024 р.).

² Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про музей при закладі освіти системи Міністерства освіти України» від 20.05.1997 р. // URL <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0151281-97> (дата звернення: 20.04.2024 р.).

³ Апарева О. К. Музей у науково-освітньому й виховному просторі вищого навчального закладу (з досвіду роботи археолого- етнографічного музею Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка) // Праці Центру пам'яткознавства. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2009. Вип. 15. С. 105–113.

⁴ Дарения и кто способствовал накоплению фондов в государственном музее естествознания по 1990 год // Поточний архів музею, 1990. 9 с.; Музей природы Харьковского государственного университета им. А. М. Горького.

аналізу всіх процесів, що проходили в установі, і відображають свята та будні трудового колективу, його наполегливу працю над створенням експозицій, виставок, поповненням фондів їхнім впорядкуванням та класифікацією. Діловодна документація також надає інформацію про визначні особистості, які давали поштовх для якісних та кількісних змін у музеї: завідувачів та меценатів, любителів-інтузіастів. З них ми черпаємо інформацію про визначні події, ювілеї, їх підготовку та проведення.

Третю групу складають путівники¹ та адресно-довідкові книги², які дають можливість проаналізувати графік роботи кабінетів, пізніше музеїв, що свідчить про високу зацікавленість до колекцій серед суспільства. В них ми черпаємо різнопланову інформацію про об'єкт нашого дослідження: окрім графіку роботи установи, можна дізнатися про її культурно-освітній потенціал, адресу та навіть карти-схеми приміщень з вітринами та шафами, в яких розміщено експонати.

Четверту групу джерел даного дипломного дослідження складають системні каталоги колекцій кабінетів та колекцій Музею природи³. Ця група документів дає уявлення про якісний і кількісний склад музейних колекцій, їх поповнення і розширення. Так, після довгої кропіткої роботи по систематизації експонатів Зоологічного кабінету, професором зоології, загальної патології Харківського університету О. В. Чернаєм був створений перший каталог експонатів Зоологічного

Историческая справка, подготовленная ветеранами музея к 180-летию со дня организации музея, которое отмечалось 2 апреля 1987 г. // Поточний архів музею, 1987, 7 с.

¹ Харьков: его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях (с приложением снимков, воспроизведенных с редких картин, акварелей, гравюр, фотографий с натуры, чертежей, планов города 1768 года и новейшего) : историко-справочный путеводитель / под ред. А. Н. Гусев. Репринт. воспр. Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1902. Харьков : САГА, 2007. 246 с.; Харьков. Путеводитель для туристов и экскурсантов. Харьков: Типография И. М. Аничкина, 1915. 180 с.

² Весь Харьков: адресно-справочная книга на 1922 год. Харьков : Коммунист, 1922. 108, 24 с.; Весь Харьков: адресно-справочная книга на 1925 год. Харьков : Коммунист, 1925. 505, 292 с.; Весь Харьков: адресно-справочная книга на 1926 год. Харьков : Коммунист, 1926. 511, 736 с.

³ Девятко, Т. Н. Каталог орнитологической коллекции Музея природы ХНУ им. В. Н. Каразина (Кавказ, Южные регионы России и Украины, Средняя Азия, Казахстан). Махачкала: ДГПУ, 2008. 236 с.; Фауна и флора Харьковской области. Систематический указатель литературы за 1791 – 1985 годы. Вып. Животный мир. / В. Н. Грамма, И. А. Кривицкий, М. Г. Швалб, Р. А. Ставинская, Р. Г. Березинская. Харьков : ХГУ, 1995. 128 с.

кабінету в 1848 році, але був він надрукований у 1854 році¹. З того моменту пройшло більше 150-ти років, при цьому змінилася не тільки кількість експонатів Зоологічного і Мінералогічного кабінетів, структура самих установ, змінилася і форма ведення та систематизації експонатів.

П'ятою групою є спогади викладачів і вихованців Харківського університету². Також значне місце посідають спогади В. М. Грубанта³, першого директора Музею природи Харківського університету.

Дана група історичних джерел має свої переваги серед інших. Проаналізувавши спогади випускників Харківського університету ми можемо встановити факти дійсності, не тільки їхнього студентського життя, а й змогли уявити образи професорів Харківського університету. При цьому звертаючи увагу, не тільки на їх зовнішність, а і на манеру викладання та використання колекцій (Зоологічний і Мінералогічний кабінети) під час лекції. Особливої уваги заслуговують особистісні якості професорів, які займали посаду завідувача кабінету, що звичайно ж вплинуло на розвиток кабінетів.

Спогади В. М. Грубанта мають всеохоплюючий характер. Автор торкається історії заснування Мінералогічного та Зоологічного кабінетів, плавно переходячи до історії Зоологічного та Мінералогічного музеїв в 20-ті рр. ХХ ст. Самі ж спогади починаються з 1 червня 1946 р., коли в чині капітана молодий Віталій Миколайович був зарахований лаборантом у Музей біофаку ХДУ. Саме з цього моменту спогади відкривають дивний світ «захоплень та переживань».

¹ Чернай А. Систематический каталог предметов, хранящихся в Зоологическом кабинете императорского Харьковского университета по 1848 год. Харьков : Унив, типография, 1854. 286 с.

² Леваковский Н. Университет пятидесятих годов // Харківський університет в ХІХ – на початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 т. Т. 1. Харків : САГА, 2008. С. 417–438; Любарский, И. В. Воспоминания о Харьковском университете 1850-1855 гг. // Харківський університет в ХІХ – на початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 т. Т. 1. Харків : САГА, 2008. С. 388–408.

³ Грубант В. Н. История Музея естествознания в возможно подобранном изложении, с восторгами и переживаниями. Тетрадь 1. // Поточний архів музею, 1989. 32 с.; Грубант В. Н. История Музея естествознания в трех тетрадях с приложениями. Тетрадь 2. // Поточний архів музею, 1989. 32 с.; Грубант В. Н. История Государственного Музея естествознания с приложениями. Тетрадь 3. // Поточний архів музею, 1989. 40 с.

Шоста група джерел представлена періодичними виданнями. Вона є найінформативнішою групою джерел для нашого дослідження. Дану групу джерел доцільно розподілити на підгрупи за їхньою тематикою: 1) статті із газет, присвячені значним датам в історії Музею; 2) статті із газет, що інформують про діяльність Музею в той чи інший період (робота нової виставки, майбутня екскурсія). До першої групи статей слід віднести статті, написані В. Демченком¹, О. Іваніним², Т. Федорковою³, в яких висвітлено події в історії Музею, що приурочені святкуванню 195 та 200-річчя університету. До другої належать статті Ю. П. Ковалевської⁴, О. А. Горшкової⁵, Р. Е. Лунячека⁶ та інші, що надають матеріал для вивчення експозиційної-виставкової, наукової та екскурсійної роботи.

Таким чином, джерельна база роботи включає різнопланові за змістом і походженням джерела, які дають змогу всебічно опрацювати дослідницькі завдання. Загалом джерельну базу роботи можна вважати репрезентативною і достатньою для висвітлення проблеми історії створення та особливостей основних напрямків музейної роботи Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

¹ Демченко В. Харьковская кунсткамера готовится к юбилею // Событие. 1997, 26 февр. С 4.

² . Іванів О. Кризь 200 років і шість континентів: До 200-річчя Музею природи ХНУ // Харківський університет, 2007. 1 травн. С. 7.

³ Федоркова Т. Храм життя природи // Харківський університет, 2007. 3 квітн. С. 3.

⁴ Ковалевська Ю. П. Науково-просвітницька робота Музею природи ХНУ ім. В. Н. Каразіна // Біологічний вісник: Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська науково-практична конференція. Харків : Вид-во ХНУ ім. Каразіна, 2007. № 1. С. 15.

⁵ . Горшкова О. А. Учбово-виховне значення Музею природи ХНУ в розвитку дитячого геологічного руху Харківщини // Біологічний вісник: Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська науково-практична конференція. Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 1. С. 7.

⁶ Лунячек Р. Э. Экспозиционная работа в Музее Природы ХНУ им. В. Н. Каразина // Біологічний вісник Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська науково-практична конференція. Харків.: Вид-во ХНУ ім. Каразіна, 2007, № 1. С. 23–24.

РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧИХ КОЛЕКЦІЙ ТА СТАНОВЛЕННЯ МУЗЕЮ ПРИРОДИ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1807 – 1991)

Підрозділ 1. Кабінетний період Музею природи Харківського університету (1807 – 1923).

Поштовхом до розвитку музейної справи на Харківщині та на українських землях, що входили до складу Російської імперії, було створення Харківського університету¹. Так, ще в університетському Статуті 1804 року було регламентоване створення на базі Імператорських університетів Кабінетів природничої історії². У Статутах 1835³ та 1863⁴ років рекомендація щодо створення Зоологічного та Мінералогічного кабінетів стояла вже окремим пунктом. Згодом, згідно зі Статутом 1884⁵ та проектом Статуту 1906⁶ років при університетах повинні були діяти навчальні та допоміжні установи, кількість і склад яких визначався особливим розпорядженням Міністерства народної освіти.

Зоологічний кабінет Харківського університету був створений у 1807 році. Заснування кабінету було ознаменовано прибуттям перших експонатів колекції кабінету⁷. Дані експонати надходили з губернських училищ всього Харківського

¹Музейна справа на Харківщині: становлення та розвиток : наук, допоміж, покажч. / укл.: Т. О. Сосновська, В. О. Ярошик. Харків : Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 4.

²Устав Императорского Харьковского. университета Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. Санкт-Петербург : Типография при императорской Академии наук, 1805. № 10. С. 252.

³Общий устав императорских Российских университетов: 1835 г. Харьков : Унив. типография, 1837. С. 39.

⁴Университетский устав 1863 г. Санкт-Петербург : Типография Иосафата Огризко, 1863. С. 35-36.

⁵Общий устав императорских Российских университетов: 1884 г. Харьков : Унив. типография, 1911. С. 34-35.

⁶Устав императорских российских университетов. Проект, выработанный совещанием профессоров, под председательством Министра Народного Просвещения графа И. И. Толстого в 1906 г. Санкт-Петербург : Типография Министерства внутренних дел, 1906. С. 22-23.

⁷Фойгт К. Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях, от основания университета до 1859 года. Харьков : Унив. типография, 1859. С. 82-83.

учбового округу на прохання правління університету і являли собою найвизначніші предмети краю¹. Це були опудала деяких тварин та скам'янілості.

Процес подальшого збагачення колекції Зоологічного кабінету проходив вкрай повільно, однак поповнення колекції новими зібраннями відбулося у цьому ж році за сприяння попечителя Харківського учбового округу графа Северина Йосиповича Потоцького², який допоміг придбати зібрання ганноверського аптекаря Андре та італійця А. Четті³. Варто зазначити, що колекції аптекаря Андре та італійця Четті досі не розподілені.

Особливо цікавою, з дослідницької точки зору, є історія доставки колекцій до Харкова. Так, у 1805 році, незабаром після відкриття Харківського університету, С. Й. Потоцький закупив у Санкт-Петербурзі в італійця А. Четті колекції, як тоді казали, «натуральних предметів», що містили: 125 опудал птахів, 36 морських їжаків, 12 морських зірок, 100 примірників коралів, 2623 раковини молюсків, 235 метеликів, 540 жуків, 520 штук мінералів, фізичні інструменти. У наступному, 1806 році, у Ганновері за його розпорядженням був куплений природничий кабінет професора Андре. У цьому придбанні було зібрання птахів, комах, скам'янілостей та мінералів (52 ящика експонатів з докладним описом мінералів і скам'янілостей на 852 сторінках, всього понад 500 примірників)⁴.

При тогочасних транспортних можливостях доставка цього вантажу до Харкова була справою надзвичайно важкою. Вантаж із Пруссії перевозився до Петербурга, а потім до Харкова. Найбільш економічним, при розвиненій річковій та каналній системі в Пруссії, був водний шлях. 52 ящика, що прибули до

¹ Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет / под ред. М. И. Прокопенко, Д. А. Вайнберг. Харьков : Издательство ХГУ, 1955. С. 23.

² Багалій Д. І. Вибрані праці. У 6 т. Т. 3. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам), ч. 1 (1802 – 1815 гг.) // НАН України. Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (Харк. філ.), Харк. гуманітар. ун-т «Нар. укр. акад.», Хар. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Харків : Вид-во НУА, 2004. С. 431.

³ Почесні члени Харківського університету. Біографічний довідник. Харків : Тимченко, 2008. С. 212-213.

⁴ Тарапова Е. И. Музей природы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина // UNIVERSITATES. 2005. № 3. С. 76.

Петербурга разом з раніше закупленими колекціями, склали досить солідний вантаж.

До Харкова в той час всі вантажі, зазвичай, перевозилися тільки гужовим транспортом, а для того, щоб не було особливого трясіння, потрібно було везти взимку на санях. Після водохресних свят, у середині січня, завантажений ящиками санний обоз рушив у дорогу. 1700-кілометровий шлях був подоланий приблизно за 70 днів і 20 березня (2 квітня за новим стилем) 1807 року обоз прибув до Харкова на Університетську вулицю¹. Саме цю дату більшість дослідників та співробітники Музею природи вважають днем заснування Зоологічного та Мінералогічного кабінетів, які увійшли в 1964 році до об'єднаного Музею природи.

Для цього періоду характерно три основні шляхи поповнення колекції: придбання експонатів, отримання в подарунок та експедиції наукових співробітників кабінету. Вже в 1808 – 1810 роках кабінет поповнився новими надходженнями. Так, кандидатом Фіріхом було подаровано 630 екземплярів комах та 125 опудал птахів, зібраних ним в околицях Харкова². Директором Новгород-Сіверської гімназії була подарована скам'янілість голови дикого буйвола, директором Чернігівського училища велика раковина, ад'юнктом Г. П. Успенським опудало пелікана³.

До 1822 року проблемою поповнення та збагачення колекції кабінету ніхто не займався через те, що формальний завідувач студент В. М. Черняєв перебував у тривалому закордонному відрядженні, а професор Ф. А. Делавін, у завідуванні якого перебував Зоологічний кабінет, фактично не працював.

¹ Тарапова Е. И. Музей природы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина // UNIVERSITATES. 2005. № 3. С. 77.

² Грубант В. Н. К истории Музея дарвинизма Харьковского госуниверситета // УЗХУ. 1955. Т. 59. Труды н.-и. ин-та биологии и биол. ф-та. Т. 22. С. 247.

³ Багалій Д. І. Вибрані праці. У 6 т. Т. 3. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам), ч. 1 (1802 – 1815 гг.) // НАН України. Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (Харк. філ.), Харк. гуманітар. ун-т «Нар. укр. акад.», Хар. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Харків : Вид-во НУА, 2004. С. 432.

Матеріально-технічна база Кабінету формувалася паралельно з колекцією та необхідністю в її розміщенні, збереженні та дослідженні. Так, для надходжень колекції кабінету перший його завідувач професор ботаніки Ф. А. Делавін, розпорядився створити шафи, що дало можливість запобігти подальшому псуванню експонатів, які, за свідченням останнього, були за час перевезення сильно пошкоджені¹.

Зоологічний кабінет знаходився на вулиці Університетській у приміщенні нижнього поверху казеннокоштных студентів, мав аудиторію і робочу кімнату². Приміщення було в занедбаному стані і потребувало усунення плісняви, встановлення опалення, нових приміщень для лабораторної роботи.

У 1822 році посаду попечителя Харківського учбового округу обійняв Є. В. Карнеєв. Він виявив ряд проблем: у приміщеннях кабінету було сиро, через що псувалися експонати, не було обладнання і матеріалів для обробки нових експонатів та підтримки робочого стану старих. Так, Є. В. Карнеєв розпорядився провести роботу зі складання описів та приведення колекцій у належний вигляд. Рада університету доручила провести ревізію професору І. Д. Книгіну, який дійшов висновку, що колекція знаходиться в задовільному стані, але не має систематизації³. Професора Ф. А. Делавіня звільнили з посади, призначивши новим головою В. М. Черняєва, який повернувся з відрядження.

У таких умовах В. М. Черняєв до 1825 року розробив чіткий план реорганізації кабінету⁴. Вони включали підготовку кваліфікованих фахівців та створення інфраструктури Кабінету: лабораторії, запасного магазину з препаратами

¹ Так само. С. 432.

² Фойгт К. Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях, от основания университета до 1859 года. Харьков : Унив. типография, 1859. С. 89.

³ . Багалій Д. І. Вибрані праці. У 6 т. Т. 4. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам), ч. 2 (1815 –1835 гг.) // НАН України. Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (Харк. філ.), Харк. гуманітар. ун-т «Нар. укр. акад.», Хар. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Харків : Вид-во НУА, 2005. С. 374.

⁴ Так само. С. 379.

для зоологічних операцій, печі для термічної обробки опудал. Спеціальні шафи за зразком Віденського зоологічного кабінету також були в планах новатора.

План збільшення колекції Зоологічного кабінету виконав наступник В. М. Черняєва, І. А. Криницький, який збільшив кількість предметів кабінету з 1987 експонатів у 1826 році до 7924 одиниць у 1838 році¹. Також колекція змінила свій якісний склад. Вона поповнилася павукоподібними і червами, які раніше були відсутні. Були придбані колекції Вальворта в кількості 2125 предметів, Гаше 133 раковини, європейських лускокрилих комах та 6-ти мавп², експонати місцевої фауни, а також Персії, Бразилії, подаровані Кареліним та Щелковим. Також завдяки зусиллям нового завідувача була створена лабораторія для визначення і монтування зібраного матеріалу, нові шафи.

На основі спогадів студентів, професор В. М. Черняєв постає перед нами гарним лектором та викладачем, який щойно приїхав із-за кордону. Він поважає студентів та захоплюється своєю справою. Професор мав талант педагога та користувався великою популярністю серед студентів. Так на своїх лекціях професор Черняєв використовував зоологічні препарати для наочності, проводив біологічні дослідження та екскурсії в межах Харкова³. Зовсім інший характер мають спогади І. В. Любарського, який згадує професора вже у похилому віці. Він зазначає, що професор майже «з'їхав 3 глузду» та займається базіканням на лекціях⁴.

У 1836-1841 роках колекція Зоологічного кабінету зросла до 14 970⁵. Це був результат роботи його завідувача, професора фізіології І. Й. Каленіченко. Він власноручно збирав експонати для орнітологічних колекцій на Кавказі і в Криму

¹ Редикорцев В. Зоологический кабинет и музей // Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905). Репринт. воспр. Харьков : САГА, 2008. С. 330.

² Так само. С. 330.

³ Ничпаевский Л. Воспоминания о Харьковском университете // Харківський університет в XIX – на початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. Т. 1. Харків : САГА, 2008. С. 69-70/

⁴ Любарский, И. В. Воспоминания о Харьковском университете 1850-1855 гг. // Харківський університет в XIX – на початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. Т. 1. Харків : САГА, 2008. С. 395-396.

⁵ Грубант В. Н. К истории Музея дарвинизма Харьковского госуниверситета // УЗХУ. 1955. Т. 59. Труды н.-и. ин-та биологии и биол. ф-та. Т. 22. С. 247.

(1838 рік). Колекцію Зоологічного кабінету також поповнило зібрання Шперка (1841 рік).

В 1845 році керівництво кабінетом прийняв професор зоології О. В. Чернай. Основна увага нового керівництва була зосереджена на розподілі та систематизації експонатів колекції та поступовій заміні пошкоджених одиниць новими. Була налагоджена експозиційно-виставкова робота. Вся експозиція в залах була розміщена по класифікації, до експонатів були прикладені таблички з назвами та поясненнями. В 1851 році за проханням О. В. Черная була затверджена посада хранителя зоологічного кабінету. Дану посаду обіймали Ейхенфельд, Шмерфельд, Стрембицький, а з 1868 року – К. Пенго.

З 1841 по 1845 рік приріст колекції Зоологічного кабінету був досить незначний (384 експонатів), але це було пов'язано з видаленням із колекції непридатних для експлуатації експонатів. Таким чином, колекція змінилася якісно, до того ж вона вперше поповнилася зоотомічними препаратами і скелетами (80 екземплярів)¹.

Професор зоології О. В. Чернай залишився у пам'яті студента Н. Леваковського «справжнім професором, який наполовину німець чи чех, але лінивий як слов'ян». Професор не обтяжував студентів вивченням науки, він приходив на лекції з підручником з зоології, відкривав на відповідній сторінці, промовляючи кожного разу: «наш автор стверджує» та продовжував читати з зазначеного моменту. Іноді в ході лекції професор обіцяв студентам при слушній нагоді зводити до Зоологічного кабінету, але жодного разу не виконав обіцянк²у.

У 1845-1873 роках колекція кабінету була систематизована. Систематичний каталог експонатів було закінчено в 1848 році, він був надрукований у 1854 році. Була проведена робота з поступової заміни пошкоджених одиниць новими.

¹ Редикорцев В. Зоологический кабинет и музей // Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905). Репринт. воспр. Харьков : САГА, 2008. С. 330.

² Леваковский Н. Университет пятидесятих годов // Харківський університет в ХІХ – на початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. Т. 1. Харків : САГА, 2008. С. 422-423.

Поповненнями Кабінету цього періоду стали колекції: Борисяка (36 птахів з Сибіру), Галицького (164 птахів з Харківщини), Стрембицького (52 експонати), Сигеля (113 експонатів), Пенго (427 мікроскопічні препарати), Лючарта (143 експонати)¹. Особливої уваги заслуговує колекція статського радника Д. А. Донець-Захаржевського. Після його смерті спадкоємці, виконуючи волю заповідача, передали університету колекції, в яких були: колекція місцевих і екзотичних жуків, що складалася з 19 217 видів, 2130 родів (каталог їх склав п'ять рукописних томів) в 10 ентомологічних шафах; колекція черепашок молюсків, що складалася з 3218 екземплярів в 11 вітринах червоного дерева.

З 1873 по 1887 рік колекція примножувалася якісно. Так, було придбано акваріум, спиртові препарати безхребетних Гodefруа. Поповнення експонатів кабінету відбулося за рахунок отримання колекцій Едельберга (3500 раковин), Ярошевського, Білецького, Рейнгардта, Радкевича, Штанделя (місцева фауна)². Була продовжена робота з класифікації фондів кабінету.

З 1887 по 1903 рік колекція набула нових екземплярів. Кількість заспиртованих та сухих препаратів різних безхребетних тварин зросла на 4760 екземплярів³. Показовими серед них були опудала орангутанга, шимпанзе, бегемота, антилопи, тапіра, тигра, білого ведмедя і північного оленя. Загалом кабінет зоології в даний період мав 7698 найменувань в кількості 46947 екземплярів на суму 38069 рублів 92,5 копійки.

З 1903 року Зоологічним кабінетом керував професор О. М. Нікольський. Основним здобутком професора стало поповнення колекції російською й місцевою фауною шляхом обміну та пожертвувань. Саме в цей час Зоологічний кабінет отримав у дар від професора В. М. Арнольдї великі колекції змій, молюсків,

¹ Дарения и кто способствовал накоплению фондов в государственном музее естествознания по 1990 год // Поточний архів музею, 1990. С. 2.

² Дарения и кто способствовал накоплению фондов в государственном музее естествознания по 1990 год // Поточний архів музею, 1990. С. 3.

³ Так само. С. 3.

коралів, привезених із подорожі островами Малоазійського архіпелагу. У 1905 році колекція кабінету налічувала 47914 екземплярів на суму 39961 рублів 47,5 копійок¹.

На початку ХХ століття, у 1907 році, Зоологічний кабінет-музей почав освоювати нові площі, переселившись до будівлі колишнього студентського гуртожитку у пров. Госпітальному, 3 (нині вулиця Трінклера, 8), побудованого в 1901 році за проектом архітектора В. В. Величка². У 1990 році він набуває статусу пам'ятки архітектури і підлягає охороні з боку держави.

З 1912 року завідувачим Зоологічного кабінету став професор В. Л. Паулі. Його заслугою вбачають збереження колекції Кабінету в роки Революції 1917 року. Вчений продовжував поповнення колекції, але незначними зразками, аж до 1917 року, пізніше передавши естафету професору О. М. Нікольському, який обійняв посаду вдруге.

Мінералогічний кабінет Харківського університету був, як і Зоологічний кабінет, заснований у 1807 році. Прецедентом для заснування кабінету став той самий факт, що і для Зоологічного кабінету, а саме прибуття до Харкова 20 березня (2 квітня за новим стилем) 1807 року вантажу з колекціями придбаними графом Потоцьким колекції професора Андре та італійця Четті³.

Колекція професора Андре мала неабияку цінність для мінералогічного зібрання, до її складу входили зразки мінералів з різних куточків Європи, скам'янілості. Кількість експонатів даної колекції невідома через відсутність систематичного опису, котрий так і не був створений Грюнером, незважаючи на чисельні прохання правління університету⁴.

¹ Редикорцев В. Зоологический кабинет и музей // Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905). Репринт, воспр. Харьков : САГА, 2008. С. 332.

² Харьков. Путеводитель для туристов и экскурсантов. Харьков: Типография И. М. Аничкина, 1915. С. 111.

³ Лапин М. Минералогический кабинет // Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905). Репринт, воспр. Харьков : САГА, 2008. С. 297.

⁴ Так само. С. 297.

Колекція Четті, що також не мала систематичного каталогу, була представлена 520 штуфами норвезьких і шведських мінералів. Таким чином з перших же днів існування кабінеті мінералогії панував безлад.

Так, у 1816 році А. М. Таубером був представлений список мінералів за системою Карстена: 1) породи та камені; 2) солі; 3) горючі тіла. У подальші роки завідувач намагався розподілити експонати за складовими частинами мінералу за Клапортом, родами та видами за Вернером. Дана робота не була оцінена правлінням університету. Після ревізії професора І. Д. Книгіна, яка виявила неналежний стан кабінету, професора А. М. Таубера було усунуто з посади з причини «слабкості його здоров'я».

Мінералогічний кабінет знаходився у приміщенні казеннокоштных студентів, наданому при його створенні. Він складався із 3-х кімнат 2-х великих і малої. В одній з великих кімнат знаходився експозиційний зал, у другій аудиторія, здатна розмістити 25-30 чоловік, але місць для практичних занять було лише 20. Мала кімната, вся заставлена меблями, слугувала професорським кабінетом. Стан кабінету в цей період був незадовільним: дошкуляли сирість, пліснява, тіснота.

У зв'язку з тим, що більшість завідуючих кабінету не були фахівцями-мінералогами (і навіть геологами), кабінет-музей по суті знаходився в жалюгідному стані: не було систематичного каталогу, багато мінералів не були визначені.

Ситуація змінилася, коли на посаду зберігача кабінету почали назначати спеціалістів з даної галузі. Так, професор мінералогії та зоології І. А. Криницький з помічником Ф. М. Правицьким проробили титанічну роботу з перерозподілу раніше неправильно названих і розподілених мінералів. Результатом довгої кропіткої праці стало розподілення штуфів за систематикою Вернера (додавши, крім Тауберівських 3-х таксонів, 4-й «метали») і створення каталогу колекцій Андре та Четті. До новоствореного каталогу потрапило й нове зібрання з 300 угорських мінералів,

отриманих у подарунок від професора Цитерома у 1823 році¹. Загалом до створеного каталогу увійшов опис з 5621 штуків на суму 9800 карбованців².

З 1826 по 1835 роки колекція Мінералогічного кабінету поповнилася новими зразками. Так, в 1826 році баронеса Бронштейн принесла в дар 100 штуків Кавказьких мінералів, зібраних її покійним чоловіком. У 1828 році від професора Щеглова отримано 93 штуфа сибірських мінералів, а від громадянина Гельма смарагд 9 карат. У 1830 році отримано 53 мінерали з Гірничого корпусу, у 1831 році передано з міністерства освіти 25 закордонних мінералів з колекції Філдера, у 1834 році отримано 52 штуфи сибірських мінералів від громадянина Тіминського, у 1835 році передано кабінету в дар від графа Нікітіна штуф золота.

За 1836-1842 роки колекція Мінералогічного кабінету отримала зразки болотної руди, 15 екземплярів опала (1837 р.), 432 штуфи різних мінералів з Гірничого інституту (1838 р.), смолистого мінералу (1843 р.).

Таким чином, у перші 35 років свого існування колекція Мінералогічного кабінету поповнювалася слабко, головним чином вищезгаданими одиничними і до того ж випадковими зразками, що надходили від приватних осіб. Єдине велике поповнення надійшло в 1842 році від Петербурзького університету, це була колекція з 1118 штуків різних мінералів, частиною вітчизняних, але, головним чином, зарубіжних.

У 1843-1869 роки Мінералогічний кабінет поповнився 535 штуфами з колекції Московської медико-хірургічної академії, 25 зразками колекції аптекаря Надлера (1844 р.), 789 штуфами з колекції інженер-полковника Лисенка (1858 р.) та багатьма зразками, пожалуваними приватними особами. Варто зазначити, що нові зразки формували окрему колекцію і не входили до колекції Криницького.

¹ Лапин М. Мінералогический кабинет // Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905). Репринт, воспр. Харьков : САГА, 2008. С. 297.

² Карякін Л. І. Історія Мінералогічного музею Харківського університету // Наук. Хроніка ХДУ: 36. Аног. 1947. №1(8). С. 2.

За 1869 1905 роки щорічно надходило до кількох сотень зразків мінералів, а в окремі роки понад 1000 зразків. За цей час кількість штуфів мінералів майже потроїлась і досягла у 1905 році понад 15 000 зразків на суму 24478 карбованців¹. Проте цінність даної колекції на виросла, оскільки колекції, наприклад, Краутца містили пересічні зразки і часто не в найкращому вигляді, що призвело до формування більшої за обсягом колекції з великою кількістю дублікатів.

У плані обладнання кабінет тривалий час (35 років) залишався в жалюгідному стані. Це було пов'язано з некваліфікованим керівництвом закладу. Кращі часи для кабінету настали після 1842 року, коли завідувачем був призначений відомий російський геолог, професор Н. Д. Борисяк (1843- 1869 рр.)². Вчений придбав посібники для викладацької діяльності з мінералогії. Для демонстрацій мінералів в рамках занять були придбані 1400 дерев'яні моделі штуфів Віденського майстра Прюфера. Було придбане обладнання (гоніометр, хімічні ваги, Платтнеровський прилад, мікроскоп, спектроскоп, апарат Ланга, лабораторний посуд та реактиви). Була також закладена бібліотека кабінету.

Як і Н. Д. Борисяк, професор петрографії О. С. Бріо залишив недоторканною колекцію, над якою працював професор І. А. Криницьким, розміщуючи нові надходження окремо. Такий порядок заважав користуванню широким матеріалом, що накопичився в колекції кабінету. Заслугою професора О. С. Бріо було створення нового німецькомовного каталогу, з нагоди приїзду до Харкова в 1877 році членів Геологічного конгресу. У цьому каталозі описувалося 2525 мінералів, розташованих у двох центральних вітринах експозиції³.

Розширення бібліотеки було продовжено за ініціативи професора О. С. Бріо. У 1872 році він придбав повне видання «Гірничого журналу», «Neus Jahrbuch fur

¹ Карякін Л. І. Історія Мінералогічного музею Харківського університету // Наук. Хроніка ХДУ: 36. Анот. 1947. №1(8). С. 2.

² Так само. С. 2.

³ Карякін Л. І. Історія Мінералогічного музею Харківського університету // Наук. Хроніка ХДУ: 36. Анот. 1947. №1(8). С. 2.

Mineralogie, Geologie und Paleantologie» та інші періодичні видання, і спеціальні довідники та монографії. Якщо в 1872 році в кабінеті була тільки одна книга, то до 1905 року бібліотека нараховувала 623 томи¹. Також поповнювалася приладами та інструментами лабораторія (електромагнітний апарат, мультиплікатор, електроскоп, паяльний стіл, сферометр та інше). Загалом кабінет нараховував 18441 найменувань мінералів у кількості 23148 екземплярів на суму 23909 рублів 93 копійки.

У 1905-1919 роки за короткий час колекція була реорганізована професором П. П. П'ятницьким. Був наново підібраний весь виставковий фонд, матеріали були розміщені за системою Грота, тобто за хімічним складом і структурою кристалічної решітки. Всі дублікати розміщені в потрібному порядку в шафах. Були придбані нові вітрини та комоди, отримані нові приміщення. Колекція розширювалася дуже повільно, але поповнилася невивантажуваними екземплярами рідкісних мінералів. Так, при сприянні професора П. П. П'ятницького, була отримана закордонна колекція з 643 штуків².

Таким чином, у зазначений період історії Зоологічного кабінету можна виділити три етапи: для першого етапу (1807 – 1838 рр.) характерна низька динаміка приросту колекції, відсутність каталогізації, матеріальна база на рівні «шаф для зберігання експонатів». На другому етапі (1838 – 1854 рр.) спостерігається суттєве примноження колекції у співвідношенні 1:2 порівняно до попереднього періоду, початок її систематизації, створення бібліотеки; на третьому (1854-1923 рр.) якісне примноження колекції (зоотомічні препарати, молюски, змії тощо) та покращення матеріально-технічної бази кабінету (мікроскопи, лупи), установа отримує нові приміщення (пров. Госпітальний, 3).

¹ Лапин М. Минералогический кабинет // Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905). Репринт, воспр. Харьков : САГА, 2008. С. 298.

² Харьков: его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях (с приложением снимков, воспроизведенных с редких картин, акварелей, гравюр, фотографий с натуры, чертежей, планов города 1768 года и новейшего) : историко-справочный путеводитель / под ред. А. Н. Гусев. Репринт, воспр. Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1902. Харьков : САГА, 2007. С. 184.

Історію Мінералогічного кабінету можна умовно поділити на період застою (1807 – 1842 рр.), для якого характерні низький приріст колекції, та спроби систематизації колекції (1842 – 1923 рр.), коли зусиллями вчених- мінералогів Н.Д. Борисяка, О.С. Брію, П.П. Пятницького, була створена музейна установа з каталогізованою колекцією, технічно оснащеною лабораторією, багатою закордонною літературою, бібліотекою та широкими можливостями в науковій сфері.

Підрозділ 2. Реорганізації природничих музейних установ та становлення Музею природи Харківського університету (1923 – 1991).

На даний момент існують різні точки зору на процес розвитку музейних установ Харківського університету післяреволюційний та післявоєнний періоди, створені різними історіографічними традиціями (радянською та сучасною українською) на тлі фрагментарних екскурсів до історії установи. Перші говорять про «докорінну перебудову викладацької та науково-дослідницької роботи», другі про «тихе животіння»¹.

Варто зазначити, що з початку означуваного періоду Зоологічний кабінет, після подій революції 1917 року та періоду національно-визвольних змагань, змінив свій статус. Цей процес був характерним для розвитку музеєзнавства не тільки в Україні, а й у цілому СРСР. Спочатку в умовах розвиток установ означеного профілю загальмувався, але потім, у зв'язку з переорієнтацією суспільно-політичного, економічного та культурного життя суспільства, поживав процес розвитку та реорганізації музейних закладів, що значно змінило музейну складову Харкова.

Вищеозначена тенденція в розвитку музейної справи на Харківщині не оминула і Зоологічний кабінет Харківського університету. Докорінна перебудова освіти призвела до того, що з 1923 року Зоологічний кабінет починає

¹ Грубант В. Н. К истории Музея дарвинизма Харьковского госуниверситета // УЗХУ. 1955. Т. 59. Труды н.-и. ин-та биологии и биол. ф-та. Т. 22. С. 248.

функціонувати як Зоологічний музей при науково-дослідницькій кафедрі зоології Харківського інституту народної освіти¹. Науково-дослідницька робота із зоології, яка раніше була зосереджена в Музеї відтепер проводилася на кафедрі, якою в цей час керував професор О. М. Нікольський.

У житті Музею активну роль відігравали студенти під керівництвом професора Г. Ф. Арнольдї, які займалися екскурсійно-експедиційною діяльністю на території Харківського та інших регіонів СРСР, у результаті якої фонди установи поповнилися новим експонатами. У 1933 році завідувачем був призначений А. Д. Масловський, екскурсоводом В. В. Дукина; науковим керівником Музею був професор зоології В. В. Станчинський.

З 1933 року було вжито заходів щодо систематизації колекції Зоологічного музею. Причиною даних заходів була об'єктивна необхідність навести лад у колекції закладу та привести фонди у відповідність з потребами викладання курсу зоології науковим керівником Музею професором В. В. Станчинським. В даний період співробітниками музею була проведена робота з систематизації колекції у відповідності до курсу зоології, який читав професор В. В. Станчинський, що набагато збільшило наукову та педагогічну цінність музею².

Заслуга А. Д. Масловського та співробітників полягає в теоретичних розробках, проте не відповідальне ставлення до матеріального забезпечення установи призвело до нищення та відсутності деяких експонатів колекції.³

Колекція Зоологічного музею в роки змін поповнювалася слабо. У роки державного безладу основні шляхи поповнення колекції дари близьких за профілем державних установ, меценатів, колекціонерів, збирачів-ентузіастів, приватних осіб,

¹ Наукові установи та організації УССР: видання Державної Планової комісії УССР. Харків : Друга друкарня ім. В. Блакитного, 1930. С. 170.

² Грубант В. Н. К истории Музея дарвинизма Харьковского госуниверситета // УЗХУ. 1955. Т. 59. Труды н.-и. ин-та биологии и биол. ф-та. Т. 22. С. 248.

³ Так само. С. 249.

були втрачені. Це спричинило певний застій у формуванні нових фондів та реекспонуванні старих експонатів колекції.

Кількісний та якісний склад колекції установи змінився незадовго до 1941 року. Зміни були пов'язані зі створенням нових відділів Музею. Так, у 1939 році було створено відділ «Класичного Дарвінізму» та у 1940 році відділ «Походження людини». Для експозиції цих відділів відбирали спочатку дублікати з фондів Зоологічного музею. Згодом було вирішено придбати нові експонати¹. Так, були отримані представники різних порід курей, гусей, качок та інше, загалом 61 експонат, що були придбані на птахорадгоспах Харківської області «Бірки» та «Первомайський». В інституті акліматизації та гібридизації «Асканія Нова» були придбані шкури овець: асканійської тонкорунної, прекокс, гемпшир-цигай, а також білої степової свині, коней Пржевальського, зебри, антилопи гну та інше. З різних місцевостей були отримані експонати порід кроликів, голубів, серії шкір зайця-біляка, білок, ховрахів, морських свинок, а також муляжі порід коней та великої рогатої худоби.

Для відділу «Походження людини» з музею антропології Московського державного університету були отримані муляжі викопних скелетів первісних людей, їх знарядь та бюсти роботи М. М. Герасимова.

Поряд з поповненням колекції Зоологічного музею новими зразками для новостворених відділів, продовжувалося поповнення старих фондів. Так, були збагачені колекції риб та ракоподібних, були створені опудала жирафа та ряд одиниць птахів.

Матеріально-технічна база Зоологічного музею розвивалася паралельно з колекцією установи, дублюючи її тенденцію. Так, технічне оснащення Музею до кінця тридцятих років мало чим відрізнялося від дореволюційного. Роки державних перетворень загальмували, якщо не погіршили, стан справ в даній області установи.

¹ Так само. С. 249.

Зоологічний музей розміщувався в будинку по вул. Трінклера, 8, і ділив його з біологічним, економічним факультетами, гуртожитком для студентів та квартирами для працівників університету. Установа мала кімнати та коридори на третьому поверсі будівлі, що були закріплені за нею ще в дореволюційний період. Приміщення Музею були тісними, не призначеними для експонування та демонстрації колекцій його масштабу загальною площею 600 м², тому відвідати Музей було неможливо без попередньої домовленості із завідувачим¹.

Каталізатором перетворень у матеріально-технічному оснащенні Музею було відкриття в 1939 та 1940 роках відповідно відділів «Класичного дарвінізму» та «Походження людини». Для потреб експонування нових надходжень колекції були потрібні засоби. Для цього, у спеціально створеній столярній майстерні, були виготовлені шафи, вітрини, стенди. Видатним художником-аніمالістом В. Г. Авериним та художником В. А. Світличним були написані картини-панно «Пітекантропи» «Неандертальці».

Використання в навчальному процесі колекції Зоологічного музею в довоєнний період ознаменувалося позитивними та негативними факторами.

Позитивним фактором, на думку автора, було підвищення використання колекції в навчальному процесі. Зоологічні об'єкти були ретельно підібрані відповідно до тематики курсу лекцій, що читав професор В. В. Станчинський, що набагато збільшило наукову та педагогічну цінність Музею. Велика кількість наочних посібників використовувалася для лабораторних та практичних занять зі студентами².

Негативним фактором були факти псування одиниць колекції студентами в ході занять. Нерідкими були випадки крадіжок експонатів студентами. Крім того,

¹ Музей природы Харьковского государственного университета им. А. М. Горького. Историческая справка, подготовленная ветеранами музея к 180-летию со дня организации музея, которое отмечалось 2 апреля 1987 г. // Поточний архів музею, 1987. С. 4.

² Тарапова Е. И. Музей природы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина // UNIVERSITATES. 2005. № 3. С. 79.

співробітники згадують, що професори найцінніші експонати розбирали по кафедрах, а решту безперервно, - «цілими оберемками», носили на лекції в аудиторії. У своїх спогадах завідувач В. М. Грубант зазначає, що найбільше страждали колекції черепашок молюсків («красиві та блискучі»), опудала птахів («красиве пір'ячко») та інше¹.

Окремим пунктом потрібно винести ще один вид використання колекції Музею в навчальному процесі екскурсії. Для цієї області роботи установи також характерно поєднання позитивних та негативних факторів.

Позитивним моментом використання колекції є культурно-освітня складова, можливість для широкого кола людей пізнавати нове. Але матеріально-технічна база установи не відповідала даним цілям: приміщення не були пристосовані для демонстрації експонатів, не було доглядачів, єдиний екскурсовод водив по залах музею лише шкільні екскурсії (класи в повному складі, по 40-45 чоловік). У тісному приміщенні розбивалися скла вітрин, пошкоджувалися експонати².

Отже, у даний період (1923 – 1941) незважаючи на позитивні моменти в області використання колекції установи у навчальному процесі, Зоологічний музей, у результаті недбалого керівництва, був частково розграбований студентами та екскурсантами. Приходимо до висновку, що тези В. М. Грубанта та О. І. Тарапової про хаос та деструкцію в установі, мають фактологічне підтвердження та ілюструють справжній стан справ у Зоологічному музеї в означений період.

Друга світова війна перервала процес розвитку Музею. У 1941 році Харківський університет був евакуйований, але Музей залишився в місті. У цьому ж році професор-дарвініст І. М. Поляков розпочав очолив установу. В її будівлі жив і працював технічний персонал біологічного факультету, зокрема У. О. Летаєва, С.

¹ Грубант В. Н. К истории Музея дарвинизма Харьковского госуниверситета // УЗХУ. 1955. Т. 59. Труды н.-и. ин-та биологии и биол. ф-та. Т. 22. С. 249.

² Тарапова Е. И. Музей природы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина // UNIVERSITATES. 2005. № 3. С. 77.

П. Левченко. Завдяки зусиллям О. В. Писаржевської, дружини професора Г. Ф. Арнольдї. Музей отримав у комендатурі охоронну грамоту¹.

Після повернення з евакуації колективу біологічного факультету (1944 – 1945 рр.) всі сили були направлені на відбудову Музею. З цього моменту Музей було перейменовано на Музей дарвінізму Харківського державного університету. На нашу думку, підвалини Музею дарвінізму були закладені до війни у процесі створення нових відділів, а свою організаційну завершеність він отримав у післявоєнний період.

Питання складу колекції Музею дарвінізму тісно пов'язане з історією закладу в роки окупації. Завдяки самовідданій роботі професорів-геологів К. М. Савич-Заблудського і Л. І. Карякіна, які залишилися на окупованій території та в міру своїх сил охороняли експонати, вдалося зберегти основну частину колекції Музею дарвінізму під час війни².

У післявоєнні роки колекцію Музею поповнили фонди Харківського краєзнавчого музею, знищеного під час війни, та зоологічного музею Харківського зоопарку³.

У 1946 році на зміну експозицій, що стали непридатними за роки війни, з метою подальшого розширення відділу дарвінізму, був створений ряд нових експозицій. Вони відображали питання природного добору, дивергенції (розбіжність ознак та властивостей у близьких груп організмів у ході еволюції) та інше. Нові експозиції були розроблені науковим співробітником Музею В. М. Грубантом.

¹ Тарапова Е. И. Музей природы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина // UNIVERSITATES. 2005. № 3. С. 77.

² Музей природы Харьковского государственного университета им. А. М. Горького. Историческая справка, подготовленная ветеранами музея к 180-летию со дня организации музея, которое отмечалось 2 апреля 1987 г. // Поточний архів музею, 1987. С. 7.

³ Так само. С. 7.

Паралельно з інститутом завідувачів продовжувала існувати посада наукового керівника установи, яку після 1948 року обійняв професор В. Н. Нікітін (після В. В. Станчинського), а за ним у 1953 році доцент М. П. Воловик.

У 1948 році І. М. Поляков передав керівництво Музеєм В. М. Грубанту, який до того був у статусі лаборанта¹. Тим не менш, за спогадами В. М. Грубанта, період існування з 1948 по 1960 рік. Музею ототожнюється з «театром абсурду. Всі наукові співробітники розташовувалися в маленькій кімнаті з одним вікном. директор з лаборантом-токсидермістом, у ще меншій кімнаті, яка одночасно слугувала і майстернею. Спеціальних фондів схонин теж не було, ентомологічні шафи розміщувалися на кафедрі ентомології, орнітологічні колекції у скринях знаходилися в малому коридорі третього поверху у три шари. «Цвяхи добували зі старих ящиків, які теж пускали у справу, дріт для опудал розшукували на звалищах Чудовий великий портрет Ч. Дарвіна лаборант-художник М. Ф. Богославець писав на мішковині»².

Але зусиллями нового завідувача організовуються експедиції з метою поповнення колекції Музею (Тибердинський заповідник, Армения). Були досягнуті домовленості про передачу всіх загиблих тварин з Харківського зоопарку, закупок сільгоспоб'єктів, постановок морських ссавців китобійною флотилією «Слава»³. Це дало поштовх у новому витку розвитку Музею.

З 1952 р. Музею дарвінізму відпускаються спеціальні асигнування на експедиції з метою збору матеріалів для поповнення фондів Музею, у результаті чого колекція оновлювалася численними експонатами різних класів тварин. Зокрема, до 1955 року колекція Музею була збагачена новими цінними експонатами: шкурами індійського слона, барса, гімалайського ведмеда, диких

¹ Рудаєва А. В. 30 лет во главе музея // Современные проблемы зоологии и экологии: материал. междунар. конф., посвящ. 140-летию основания Одесского национального университета им. И. И. Мечникова, кафедры зоологии ОНУ, Зоологического музея ОНУ и 120 годовщине со дня рождения деят. наук. СССР, проф. И. И. Пузанова. Одесса : Феникс, 2005. С. 237.

² Так само. С. 237.

³ Так само. С. 237.

кабанів, козуль, левів, туру кавказького, сибірського козерога, бухарського оленя, більш ніж двомастами екземплярами різних птахів, рептилій, комах та інше. Переважна більшість цих матеріалів експонувалася, а решта розглядалися як фонд майбутнього розширення Музею, оскільки він тоді вже налічував понад 200 тис. експонатів, які з більшою або меншою повнотою відображають склад фауни різних зоогеографічних областей¹.

У 1959 році В. М. Грубант домігся від'єднання Музею дарвінізму від Науково-дослідної кафедри зоології. Після прийняття рішення на вищому рівні про передачу Музею всієї будівлі в 1961 році, завідувач створив план з побудови багатoproфільного комплексу².

Матеріально-технічна база Музею дарвінізму зазнала масштабних кількісних та якісних змін. У 1961 році приміщення будинку по вул. Трінклера, 8 було повністю передано Музею. Це стало можливим завдяки переходу біологічного та економічного факультетів у нові приміщення на площі Держинського. У справі передачі будинку відіграла значну роль протекція перших секретарів міському КПУ (К. А. Трусова та О. М. Єрмоловича).

У 1962 році, завдяки зусиллям директора В. М. Грубанта і великої підтримки тодішнього проректора Харківського університету професора В. І. Астахова Музей поступово став заселяти нові площі³.

Для експонування колекції Музею в даному приміщенні був потрібен капітальний ремонт. Справа в тому, що внутрішній простір будинку був розділений на безліч маленьких кімнаток, не обладнаних для розміщення експозиції, особливо масштабних експонатів. Роботи з реконструкції будівлі розпочалися в 1963 році.

¹ Грубант В. Н. К истории Музея дарвинизма Харьковского госуниверситета // УЗХУ. 1955. Т. 59. Труды н.-и. ин-та биологии и биол. ф-та. Т. 22. С. 249.

² Рудаева А. В. 30 лет во главе музея // Современные проблемы зоологии и экологии: материал. междунар. конф., посвящ. 140-летию основания Одесского национального университета им. И. И. Мечникова, кафедры зоологии ОНУ, Зоологического музея ОНУ и 120 годовщине со дня рождения деят. наук. УССР, проф. И. И. Пузанова. Одесса : Феникс, 2005. С. 238.

³ Музей природы Харьковского государственного университета им. А. М. Горького. Историческая справка, подготовленная ветеранами музея к 180-летию со дня организации музея, которое отмечалось 2 апреля 1987 г. // Поточний архів музею, 1987. С. 5.

Вони проходили в тісній співпраці з першим секретарем міському КПУ О. М. Ермоловичем, головою облвиконкому К. А. Трусовим. Заступник відділу агітації та пропаганди М. Я. Саво допомагав завідувачу Музею В. М. Грубанту в отриманні дефіцитних будматеріалів¹.

Поступово переоснащувалася матеріально-технічна база музею. У період післявоєнної відбудови паралельно з колекцією Музею були спеціально розроблені та створені філогенетичні таблиці та стенди (8 стендів, 12 таблиць, 500 малюнків)². Завдяки М. Я. Саво було придбано технічне оснащення для Музею на харківських промислових підприємствах.

Використання колекції Музею дарвінізму в навчальному процесі було широким. По-перше, установа давно стала навчальною базою ХДУ ім. А. М. Горького³. Так, вищезгадане зібрання колекцій установи було одним із засобів наочності у педагогічному процесі на біологічному факультеті.

По-друге, Музей у післявоєнний період активно розширював популяризаторську та культурно-освітню роботу серед школярів, мешканців та гостей міста, розпочату ще в післяреволюційний період. За існуючими даними, через Музей проходило близько 10 тис. екскурсантів щорік.

Таким чином, у 1962 році Музей дарвінізму став повністю базуватися у приміщенні будинку по вул. Трінклера, 8. З цього часу поступово переоснащувалася матеріально-технічна база: створювалися придатні умови для роботи працівників Музею та відвідування охочих. Колекція складала 200 тис. експонатів. Так, у ній були представлені представники флори та фауни Палеарктики, Індо-Австралійської, Африканської, Американської та Антарктичної

¹ Музей природы Харьковского государственного университета им. А. М. Горького. Историческая справка, подготовленная ветеранами музея к 180-летию со дня организации музея, которое отмечалось 2 апреля 1987 г. // Поточний архів музею, 1987. С. 4.

² Грубант В. Н. К истории Музея дарвинизма Харьковского госуниверситета // УЗХУ. 1955. Т. 59. Труды н.-и. ин-та биологии и биол. ф-та. Т. 22. С. 249.

³ Харьковский государственный университет 1805 – 1980 гг. Исторический очерк. Харьков : Изд-во при Харьк. ун-те, 1980. С. 112.

зоогеографічних областей. Музей дарвінізму став повноцінною базою для навчання студентів, при цьому робітники Музею не забували про головну функцію громадськості. культурно-освітню, вони сіяли знання серед студентства.

Що стосується Мінералогічного кабінету, то його колекція після революції 1917 року зростала повільно. За твердженнями співробітників, з 1920 року по 1922 рік вона взагалі не зазнала змін. Мінералогічний кабінет в 1923 році був реорганізований у Музей мінералогії¹. Інтенсивно поповнюватися мінералами кабінет почав у 1930-ті рр., а саме колекціями вітчизняних мінералів, в цей час продовжується процес реорганізації Кабінету в Музей. Поповнення відбувалося за рахунок зборів наукових співробітників геологічного факультету та Науково-дослідного інституту геології. Так, починаючи з 1934 року Музей отримав численні штуфи мінералів з різних місцевостей СРСР. Серед них було багато цінних мінералів з маловивчених районів. Для них було відведено в установі спеціальне приміщення².

У 1940 році Мінералогічному музею була передана колекція мінералів доцента П. Г. Беліка та придбані колекції з Москви та Ленінграду. У 1941 році в колекції установи налічувалося 16842 штуфів мінералів та їхніх дублікатів. Близько 1/3 колекції становили мінерали зарубіжних місцевостей (Західна Європа), причому більшість з них походить з т. зв. «класичних родовищ». У невеликій кількості були представлені зразки штуфів з Алжиру, Єгипту, Південної Африки, Ісландії, Гренландії, Лабрадору, Північної Америки, Канади, Мексики, Перу, Чилі, Бразилії, Цейлону та Японії³.

Вітчизняні мінерали складала 1/3 колекції та були представлені з Карпат, Закарпаття, Уралу, Алтаю, Сибіру, Кольського півострова, Закавказзя (від М. Н.

¹ Карякин Л. И. История Минералогического музея университета // Минералогический сборник Львовского геологического общества. 1956. №10. С. 367.

² Так само. С. 367.

³ Логвиненко Н. В. Минералогический музей Харьковского госуниверситета им. А. М. Горького // УЗХУ. 1955. Т. 61. Зап. Геол. ф-та. Т.12. С. 41.

Шкабари), Тянь-Шаню (від проф. Л. І. Карякіна)¹. Крім вищезгаданих мінералів та гірничих порід, у Мінералогічному музеї знаходилася найкраща в Україні колекція метеоритів. Початок колекції метеоритів було закладено 12 серпня 1807 року, коли попечителем Харківського учбового округу, графом С. О. Потоцьким, були передані Мінералогічному кабінетові фрагменти метеоритів Тимохіна та Палласово залізо. На 1949 рік колекція нараховувала 24 зразки, з яких 5 було виключено як земні породи².

Більшість вищеназваних колекцій мінералів вітчизняних родовищ до 1955 року не були систематизовані та занесені до каталогу. Це було пов'язано з переїздом Музею в 1948 році до приміщення на вул. Раднаркомівській, 12 та відсутністю завідуючого, оскільки колекції довгий час зберігалися в дерев'яних ящиках.

У 1949 році Н. В. Логвиненко та співробітники кафедри мінералогії та петрографії провели роботу з виставлення колекції Музею для демонстрації. Експозиція вмістила 1/3 всіх демонстраційних колекцій. Мінерали були розташовані за класифікацією А. К. Болдирева, тобто за хімічними складовими, а силікати класифікували на основі спільних закономірностей поведінки в геологічних процесах за В. І. Вернадським³.

Отже, колекція Мінералогічного музею змінювалася повільно, але якісно. Так, у 1949 році кількісний склад колекції виріс до 18657 зразків, що на 2593 штуфи більше в порівнянні з 1919 роком, з них майже всі зразки з вітчизняних родовищ, що вказує на суттєві якісні зміни.

Становлення сучасного Музею природи почалося з 1961 року та тривало до 1971 року. Приводом для створення даного багатoproфільного музейного

¹ Карякин Л. И. История Минералогического музея университета // Минералогический сборник Львовского геологического общества. 1956. №10. С. 367.

² Боровская Н. Ю. Коллекция метеоритов Музея природы ХНУ // Біологічний вісник: Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська научно-практична конференція. Харків: Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. №1. С. 5.

³ Логвиненко Н. В. Минералогический музей Харьковского госуниверситета им. А. М. Горького // УЗХУ. 1955. Т. 61. Зап. Геол. ф-та. Т.12. С. 41.

комплексу було святкування 150-ї річниці з дня заснування Харківського університету. Саме в період підготовки святкових заходів (1951 – 1955 роки) вперше був створений та представлений міністру вищої освіти проект розташування в будівлі біологічного факультету Музею природи. У результаті була розпочата підготовка проектного завдання на реконструкцію та капітальний ремонт будівлі¹.

Колекція установи сформувалася в результаті злиття фондів Музею дарвінізму та Мінералогічного музею ХДУ та приєднання до них Геологічного музею колишнього Гірничого інституту.

У 1971 році було завершено з'єднання колекцій майбутнього Музею природи. Гарним подарунком для Музею природи стала колекція музею Харківського зоопарку, яка була передана цього ж року. У 1971 році музей отримує статус науково-дослідної установи².

Фонди Музею поповнилися новими зібраннями: орнітологічною колекцією М. І. Гавриленка, шкірами ссавців із зоопарку та заповідника Асканія-Нова, ентомологічною колекцією кафедри ентомології ХДУ. Також були перенесені колекції Мінералогічного та Геологічного музеїв.

Варто зазначити, що колекція поповнювалася рядом визначних експонатів. Серед них 22-х метровий скелет селдяного кита, котрий було придбано ще в 1954, але змонтовано на каркас (створений В. М. Грубантом) у залі Музею лише в 1970 році. Також був виставлений для огляду скелет кашалота (9 м), придбаний ще у 1956 році. А в 1978 році, завдяки роботі Л. В. Корабельникова, було, шляхом обміну експонатів, отримано скелет стеллерової корови. Так Харків став третім містом

¹ Рудаєва А. В. 30 лет во главе музея // Современные проблемы зоологии и экологии: материал. междунар. конф., посвящ. 140-летию основания Одесского национального университета им. И. И. Мечникова, кафедры зоологии ОНУ, Зоологического музея ОНУ и 120 годовщине со дня рождения деят. наук. СССР, проф. И. И. Пузанова. Одесса : Феникс, 2005. С. 237.

² Рудаєва А. В. 30 лет во главе музея // Современные проблемы зоологии и экологии: материал. междунар. конф., посвящ. 140-летию основания Одесского национального университета им. И. И. Мечникова, кафедры зоологии ОНУ, Зоологического музея ОНУ и 120 годовщине со дня рождения деят. наук. СССР, проф. И. И. Пузанова. Одесса : Феникс, 2005. С. 238.

після Львова та Києва, де експонувалися залишки вищезгаданої винищеної тварини¹.

В означений період значно збільшилася колекція приматів. На 1957 рік в Музеї налічувалося 40 екземплярів 34 видів. Завдяки плідній роботі співробітника установи А. В. Рудасевої та розпочатій у 1960-х роках співпраці з Медико-біологічною станцією Академії наук СРСР (м. Сухумі) колекція приматів на 2006 рік склала 181 одиницю зберігання та 55 видів. Даній колекції в тому ж році присвоєно статус наукового об'єкта, що становить національне надбання².

На 1987 рік колекція Музею нараховувала 127 тис. одиниць зберігання на суму 177 тис. рублів та близько 150 тис. у робочих матеріалах, робота над якими ще велась³.

У 1975 році рішенням ректорату ХДУ В. М. Грубанта зняли з посади директора Музею природи, проте экс-директор залишався в лавах великої ради Музею. З 1975 по 1989 рік Музей природи очолює Лев Васильович Корабельников. Перед цим він близько 10 років брав участь в експедиціях до Антарктиди й передавав Музею чимало експонатів, серед яких були кити й велика колекція антарктичних птахів. У 1989 році обійняв посаду директора Музею Природи Ростислав Едуардович Лунячек.

Паралельно процесу становлення, колекція Музею природи використовувалася для учнів шкіл міста та області, для яких проводилися загальні екскурсії та тематичні уроки. Так, у 1980-х роках установу відвідувало понад 4,5 тис. екскурсантів (приблизно 250 екскурсій щорічно). Для допомоги шкільним вчителям, співробітники установи розробили спеціальну методику проведення

¹ Криволапов В. П. История некоторых крупных экспонатов териологической коллекции собрания Музея Природы Харьковского университета // Актуальные вопросы комплектования и сохранения зоологических коллекций. Известия музейного фонда им. А. А. Браунера. Одесса, 2007. Т. IV. № 2–3. С. 33.

² Левченко Д. Р. История создания и изучения видового состава коллекции приматов Музея природы Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина // Актуальные вопросы комплектования и сохранения зоологических коллекций. Известия музейного фонда им. А. А. Браунера. Одесса, 2007. Т. IV. № 2–3. С.35–36.

³ Музей природи Харьковского государственного университета им. А. М. Горького. Историческая справка, подготовленная ветеранами музея к 180-летию со дня организации музея, которое отмечалось 2 апреля 1987 г. // Поточний архів музею, 1987. С. 4.

екскурсій за шкільною програмою зоології, загальної біології та ряду тем, наприклад: «Систематичний огляд класу птахів та їх охорона», «Основні положення теорії Дарвіна», «Походження людини», «Штучний добір». Для вчителів були розроблені методичні рекомендації для проведення екскурсій: «Методика проведення зоологічних екскурсій» та «Методика проведення екскурсій із загальної біології». Всі ці заходи були апробовані співробітниками Музею. Результатом було підвищення якості знань в учнів середніх шкіл¹.

Музей природи також почав слугувати широкому колу екскурсантів різновікової аудиторії: жителі міста, гості, туристи. У 1980-х роках кількість відвідувачів сягнула відмітки 60 тис. на рік. Співробітниками установи були детально розроблені 9 тем екскурсій-лекцій, для задоволення пізнавальних інтересів широкого спектру екскурсантів: «Походження Землі та геологічні процеси формуючі загальний вигляд Землі», «Розвиток життя на Землі», «Речовини земної кори», «Метеорити космічна речовина на Землі», «Різноманітність тваринного світу», «Ентомологія», «Походження та становлення людини», «Еволюція тваринного світу», «Охорона природи та раціональне природовикористання». Так, за визначенням співробітників, Музей потрібно було відвідати мінімум 9 разів, щоб ознайомитися зі всією експозицією установи, яка налічувала 125 тис. експонатів².

Музей також виконував значну роль у профорієнтації учнів. Так, при установі працювали гуртки юннатів, юних геологів.

Таким чином, колекція Музею природи була побудована з декількох фондів раніше окремих музейних установ. На протязі більше 30 років поповнювалася за допомогою експедицій та наполегливої роботи співробітників.

¹ Лазарева Т. Н. К вопросу об использовании Музея Природы в процессе обучения и воспитания школьников // Вестник Харьковского университета. Х.: Вища школа, 1982, №226. С. 97–98.

² Музей природи Харьковского государственного университета им. А. М. Горького. Историческая справка, подготовленная ветеранами музея к 180-летию со дня организации музея, которое отмечалось 2 апреля 1987 г. // Поточний архів музею, 1987. С. 7.

Отже, протягом 1923 – 1964 років відбувся процес реорганізації природознавчих кабінетів у Мінералогічний музей та Зоологічний музей, який згодом трансформувався у Музей дарвінізму. Даний процес був підготовлений століттям розвитку кожної вищезгаданих одиниць. Матеріальне зростання фондів, матеріально-технічної бази та сприятливі перетворення в освітній сфері дали можливість створення нових інституціональних одиниць музеїв. Даний процес проходив повільно через зміни в підходах до формування фондів, шляхів їх поповнення, науковій, екскурсійній діяльності музейних установ, до того ж свою роль відіграли втрати під час Другої світової війни та окупації Харкова.

Період з 1964 – 1991 рр. характеризується становленням нової музейної установи, створеної на основі фондів та матеріально-технічної бази Мінералогічного музею та Музею дарвінізму, існуючих на попередньому етапі розвитку. Особливої уваги заслуговує експозиційна та навчально-просвітницька форми роботи, адже вони відіграли значну роль в становленні даного соціокультурного закладу. Вирішальна роль у процесі створення та розвитку багатопрофільного музейного комплексу належить вченому-ентузіасту, завідувачу Музею упродовж 30 років В. М. Грубанту.

РОЗДІЛ III. МУЗЕЙ ПРИРОДИ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗИНА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ (1991 – 2024 рр.)

Підрозділ 1. Науково-фондова робота.

Музей природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна має природничо-історичний профіль.

Музеї природничо-історичного профілю збирають, зберігають, систематизують, вивчають і експонують різноманітні природничі матеріали – геологічні, петрографічні, мінералогічні, ботанічні, палеонтологічні, зоологічні та інші і які відображають у своїх експозиціях найновіші досягнення природничих наук. Експозиція таких музеїв в історико- хронологічній послідовності висвітлює історію Землі, зародження її рослинного й тваринного світу, походження людини, ознайомлює з сучасною фауною і флорою різних країн тощо¹.

Музей природи Харківського національного університету – це унікальна скарбниця наукових і культурних цінностей. Це великий науково- просвітницький та навчальний центр України, який бере участь у підготовці висококваліфікованих фахівців природничих наук, займається навчальною та виховною роботою зі студентами та школярами, проводить екскурсійно- лекційну роботу.

Музей в сучасному світі є не лише місцем збереження, обліку та вивчення пам'яток культури. Сьогодні музей вищого навчального закладу це культурно-освітній заклад, який ставить перед собою, окрім специфічних професійних завдань, також широкі наукові, просвітницькі, науково-освітні, естетичні та виховні завдання. Наукові дослідження в будь-якому музею є обов'язковою умовою його функціонування, оскільки їхні результати визначають рівень науково-фондової, експозиційної, просвітницької та освітньої діяльності музею. Можна стверджувати,

¹ Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно- інформаційної діяльності музеїв. Посібник / П. Горішевський, М. Дейнега, М. Ковалів, В. Мельник, Н. Рега, С. Оришко, О. Соколова. Івано-Франківськ: Плай. 2005. С. 16.

що сучасний університетський музей – це своєрідний центр духовної культури майбутнього. Таке розуміння ролі і місця музею в останні десятиліття зробило актуальним сприйняття музею, як цілого соціального інституту з його багато численними функціями, напрямками, формами в їхній органічній взаємодії¹.

На даний час Музей природи Харківського університету займає площу близько 4 тис. м². Його наукові фонди налічують понад 250 тис. експонатів з усього світу. Це опудала і тушки, черепи, скелети, яйця птахів, вологі та сухі препарати різних тварин, комахи, зразки гірських порід та мінералів, викопні рештки і скелети, муляжі, гіпсові зліпки вимерлих тварин, живописні полотна.

З основних напрямків музейної діяльності Музею природи Харківського національного університету особливо виділяються його науково-фондова, виставково-експозиційна та освітньо-виховна діяльність.

На 1991 рік у музеї працювало 40 співробітників на чолі з директором Ростиславом Едуардовичем Лунячком. Р. Е. Лунячек обійняв посаду у 1989 році. За цей час за активну експозиційну, науково-дослідницьку, просвітницьку та навчальну роботу, пропаганду наукових та екологічних знань музей не раз був відмічений грамотами та дипломами Міністерства освіти та науки, Міністерства культури, Товариством охорони природи Харківської області та інших інститутів.

За активної підтримки тодішнього ректора університету І. Є. Тарапова в 1991 році музей отримав звання Державного музею I-ї категорії².

У 23 залах музею розгорнуті експозиції чотирьох відділів: геологічного, безхребетних і хребетних тварин, еволюції органічного світу та охорони природи. За 1991 – 2005 рр. у Музеї створено близько 150 наукових експозицій та проведені роботи по реекспозиції вже існуючих.

¹ Stanbury, P. University museums and collections // URL <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001198/119843e.pdf>. (дата звернення: 12.04.2012 р.).

² Тарапова Е. И. Музей природы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина // UNIVERSITATES. 2005. № 3. С. 82/

Музей природи проводить велику методичну роботу, що дозволяє готувати не тільки висококваліфікованих фахівців у різних галузях науки, але також допомагає у створенні нових музеїв природоохоронної тематики, підбираються навчальні колекції для шкільних музеїв та гуртків. До початку Пандемії в березні 2020 році щорічно музей відвідуло 100 тис. Чоловік (екскурсії проводяться українською, російською та англійською мовами). Запроваджений Кабміном України 11 березня 2020 року карантин у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби в Україні, заборонив відвідування закладів освіти її здобувачами і звісно музеїв при вищих навчальних закладах¹. Заклади освіти в Україні перейшли на дистанційний режим і співробітники Музею природи Каразінського університету сконцентрувалися на науково-фондовій діяльності.

Основний зміст музейної науково-фондової діяльності становлять: 1) збиральницька робота і комплектування фондів; 2) первинний облік (реєстрація) та наукова інвентаризація; 3) каталогізація фондів та створення науково-фондового паспорта; 4) створення належних умов збереження музейних фондів. Відповідальність за організацію фондової роботи покладена на головного хранителя (зберігача).

Музей Природи ХНУ – це місце, де ведеться кропітка робота з опису матеріалів, систематизації та класифікації експонатів, що надходять до нього і відображають еволюцію живої природи, зберігаються, поповнюючи фонди музею. матеріали накопичуються та

Музейні фонди – це колекції, що знаходяться у сховищах, експозиціях або на виставках музею². Більш чітко визначення дає Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Музейний фонд України» від 20.07.2000 р. Положення передбачає, що «музейний фонд - це сукупність рухомих

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 №211 «Про Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» // URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.02.2023).

² Уривалкін О. М. Історичне краєзнавство : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2008. С. 150.

пам'яток природи, матеріальної та духовної культури, які мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення, незалежно від їх виду, місця створення і форми власності, та зберігаються на території України, а також нерухомих пам'яток, що знаходяться в музеях України і обліковані в порядку, визначеному Мінкультури»¹.

На даному етапі фонди Музею природи Харківського університету налічують понад 250 тис. експонатів з усього світу². Це опудала і тушки, черепи, скелети, яйця птахів, вологі та сухі препарати різних тварин, комахи, викопні рештки і скелети, муляжі, гіпсові зліпки вимерлих тварин, мінералогічні колекції, живописні полотна.

Наукові колекції постійно поповнюються новими експонатами, більшість з яких раніше не були представлені в Музеї. Для безперервного поповнення фондів новими зібраннями, які допомагають удосконалити вже існуючі експозиції, Музей підтримує наукові контакти з багатьма фахівцями України, країн СНД та далекого зарубіжжя.

Одним з основних шляхів поповнення колекцій Музею природи є експедиції, але потрібно відмітити, що останні два десятиліття через недостатність фінансування експедицій стало набагато менше. Вони проводяться лише раз на три-чотири роки й обмежуються територією України. Відповідно, й поповнення завдяки їм порівняно невелике. Але натомість, завдяки контактам співробітників Музею із закордонними спеціалістами, був отриманий доступ до експонатів із тропічних районів, що було неможливим раніше. Також Музей збільшує свої фонди через закупівлю приватних колекцій. Завдяки цьому за останні п'ятнадцять років колекція Музею зросла на 40 тис. експонатів. Серед останніх придбань двадцятитисячна колекція комах доцента Лисецького, колекція мінералів, що нараховує 300 експонатів, невелика, але дуже цінна колекція першовідкривача якутських алмазів

¹ Рутинський М. Й. Музеєзнавство : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. С. 400.

² Дрогваленко О. М. До 195-річчя Музею природи ХНУ ім. В. Н. Каразіна // Восьмі Сумцовські читання: Зб. Матеріалів наук. конф., 12 квітн. 2002 р. Харків, 2003. С. 123–125.

Хабардіна, до якої входять кімберліти гірська породи, в яких знаходять алмази. Також був придбаний архів цього дослідника, що волею долі опинився в Харкові¹.

Для безперервного поповнення фондів новими зібраннями, які допомагають удосконалити вже існуючі експозиції, Музей підтримує наукові контакти з багатьма фахівцями України, країн СНД та далекого зарубіжжя, а саме, з зоопарком м. Злінь (Чехія), Державним університетом м. Лейдена (Голандія), Київським музеєм НАН України, Зоологічним музеєм Київського національного університету, краєзнавчими музеями Північно-Східного регіону України².

Музей має великі навчальні колекційні й обмінні фондові матеріали, надає допомогу багатьом закладам, науковим співробітникам, ученим, аспірантам у комплектуванні колекцій та підбирає колекційні матеріали для наукових досліджень. Отже, музейні колекції вкрай необхідні для наукової роботи. В останній час, на основі досліджень, виконаних в Музеї, зроблено багато відкриттів у зоології, ботаніці та інших дисциплінах: відкриті нові види, спочатку невірно описані або пропущені в колекціях, а реальність інших поставлена під сумнів, з'ясовані споріднені зв'язки між різними таксономічними групами. Часто вдається скористатися залишками ДНК в музейних екземплярах, щоб застосувати сучасні молекулярні методи оцінки еволюційних відносин³. Організація експедицій в будь-які куточки Землі та збір нових колекцій зараз часто пов'язані з винятковими труднощами або зовсім неможливі. Крім того, багато видів вимерло або не можуть бути об'єктом дослідження, тому що вони рідкісні. Звідси розуміння важливості науки музейних колекцій, на збір яких витрачено багато сил дослідників у минулому.

¹ Іванів О. Кризь 200 років і шість континентів: До 200-річчя Музею природи ХНУ // Харківський університет, 2007. 1 травн. С. 7.

² Лунячек Р. Е. Музей природи Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна та його значення в збереженні історично-культурної спадщини краю // Шості Сумцовські читання: 36. матеріалів наук. конф., присвяч. 80-річчю Музею Слобід. України ім. Г. С. Сковороди. 14 квіт. 2000 р. Харків: вид-во ХДАГТУ, 2000. С. 42.

³ Девятко, Т. Н. Каталог орнитологической коллекции Музея природы ХНУ им. В. Н. Каразина (Кавказ, Южные регионы России и Украины, Средняя Азия, Казахстан). Махачкала: ДГПУ, 2008. С. 5.

Музей природи проводить велику методичну роботу, що дозволяє готувати не тільки висококваліфікованих фахівців у різних галузях науки, але також допомагає у створенні нових музеїв природоохоронної тематики, підбираються навчальні колекції для шкільних музеїв та гуртків.

До 2022 року в Музеї природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна працює 65 чоловік. Серед них 17 наукових співробітників, художники, музейні наглядачі, реставратори-таксидермісти. На даний момент наукові працівники, наприклад, О. І. Зіненко, Л. А. Різниченко, О. М. Дрогваленко, отримують гранти і співпрацюють з іноземними музеями¹.

При Музеї працює таксидермічна майстерня, без якої існування природничого музею неможливе. Відвідувачів вражають чудово збережені чучела тварин, що були виготовлені у 1823 – 1833 роках. Майже двісті років ці шедеври таксидермічного мистецтва зберігаються співробітниками, таких раритетів налічується більше 50-ти². Нині при створенні чучел широко використовується скульптурний метод, який дозволяє виготовити динамічні високохудожні фігури великих та середніх за розмірами тварин.

Музей є науково-дослідною базою Харківського університету. Тут проводяться заняття для вихованців біологічного, екологічного, геолого-географічного факультетів Каразінського й студентів з ХДПУ ім. Сковороди, ХНУБА, ХДАДМ та інших навчальних закладів. Приходять сюди на уроки географії, біології та природознавства й учні різних харківських шкіл.

Протягом часу існування Музею проводилася робота з вдосконалення науково-довідкового апарату каталогів, що дає можливість ширше користуватися фондами музею науковим співробітникам, аспірантам, студентам університету,

¹ Правдива, А. Музею Природи 206 років! Ними керує любов до природи! // URL http://www-gazeta.univer.kharkov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=954&Itemid=978. (дата звернення: 29.05.2024 г.).

² Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев [та ін.]. Харків: Фоліо, 2004. С. 635.

вузів міста, інших міст України. Музей має внутрішній довідковий апарат: неопубліковані та опубліковані каталоги, книги інвентарного опису, картотеки та інші довідкові матеріали. Ведеться постійна робота з упорядкування та розміщення та зберігання матеріалів, які поступали до Музею і пройшли наукову обробку.

Але при цьому є велика кількість експонатів інформація про які не є достовірною. Тому поступово працівниками створюється електронна база даних всієї музейної колекції. Як зазначає старший науковий співробітник Музею природи А. Луначек: «Доводиться розбирати старі етикетки. Я сам постійно бачу, як на етикетці до якогось експонату, здобутому 50-100 років тому, автор написав інформацію як курка лапою, не замислюючись про те, як будуть читати етикетку його нащадки»¹.

Таким чином, одним з основних напрямків діяльності Музею природи є науково-фондова робота. Співробітники музею здійснюють кропітку роботу з опису матеріалів, упорядковують фонди і поповнюють їх новими експонатами, більшість з яких не були представлені в Музеї. Зараз Музей природи університету має понад 250 тис. експонатів.

Підрозділ 2. Експозиційно-виставкова діяльність.

Візитною карткою будь-якого музею є його експозиція. Слово «експозиція» походить від латинського дієслова *expono* (виставляти напоказ, розглядати) та похідного від нього іменника *exposition* (виклад, опис)².

Музейна експозиція цілеспрямована, науково-обґрунтована демонстрація музейних предметів, композиційно організованих, коментованих, технічно і художньо оформлених, що створюють специфічний музейний образ природних і суспільних явищ. Музейна експозиція виникає у зв'язку з потребою використання

¹ Геологічний відділ // URL http://www-gazeta.univer.kharkov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=954&Itemid=978. (дата звернення: 29.05.2024 г.).

² Шевченко В. В. Музеєзнавство: навчальний посібник для дистанційного навчання. Київ : Університет «Україна», 2007. С. 204.

музейного зібрання в освітніх цілях, а також для емоційного впливу на відвідувача. Відкриваючи можливість безпосереднього контакту людини з культурними та науковими цінностями, експозиція музею складає основу музейної комунікації. Вона є необхідною базою для реалізації культурно-освітньої діяльності музеїв.

Головним завданням експозиційної роботи Музею природи є показ відвідувачу яскравого, емоційно насиченого, лаконічного експозиційного комплексу, що сприяє розвитку наукового світогляду¹.

Для вирішення цього завдання у 23 залах Музею розгорнуті наукові експозиції чотирьох відділів: геологічного, безхребетних і хребетних тварин, еволюції органічного світу та охорони природи.

Геологічний відділ представлений колекцією з понад 24 тис. експонатів. Систематична колекція вміщує, головним чином, найбільш типових представників усіх класів мінералів, зразки коштовних та виробних каменів, корисних копалин із різних родовищ нашої країни та багатьох країн світу. Це й унікальний флорентійський мармур, і великий штуф малахіту, і 100-кілограмовий кристал гірського кришталю та фрагменти 35 метеоритів загальною вагою 155 кг. Метеоритна колекція музею почалася з метеорита, що впав на територію Смоленської губернії у 1807 році і був подарований музею графом С. Потоцьким. У відділі «Геологія» зберігається і демонструється макет самородного золота і смарагда подарунки російської імператорської сім'ї.

Палеонтологічна колекція Музею Природи налічує 3056 тис. зразків і включає в себе залишки представників фауни і флори, зібрані у всіх регіонах СНД та багатьох куточках світу². Експозиції включають цінний науковий матеріал, який ілюструє історичний розвиток від зародження життя на Землі до наших днів,

¹ . Луначек Р. Э. Экспозиционная работа в Музее Природы ХНУ им. В. Н. Каразина // Біологічний вісник Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська научно-практична конференція. Харків.: Вид-во ХНУ ім. Каразіна, 2007, № 1. С. 23.

² Правдива, А. Музею Природи 206 років! Ними керує любов до природи! // URL http://www-gazeta.univer.kharkov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=954&Itemid=978. (дата звернення: 29.05.2024 г.).

демонструє викопні рештки вимерлих представників органічного світу. Найбільш видатним є скелет мамонта і гіпсовий зліпок Його малюка, скелетні елементи плезіозавра (водні рептилії жили на нашій планеті 199,665,5 млн. років тому), вони були знайдені на території Харківської області та зберігаються у музеї з 1899 року, а також монографічні колекції відомих вчених-геологів Д. М. Соболева та багатьох інших.

Але основу палеонтологічних експозицій складають викопні залишки тварин, знайдених на території Харківської області. Експозиції включають цінний науковий матеріал, який ілюструє систему філогенетичних взаємин, історичний розвиток тварин і рослин від зародження життя на Землі до наших днів, а також різні викопні залишки рослин, тварин і цільні кістяки. У видовищних діорамах показані ландшафти минулого і типові їхні мешканці.

У Музеї природи Харківського університету зберігаються зоологічні колекції, які містять в собі всі великі систематичні групи тварин світової фауни. Широко представлені 10 типів безхребетних тварин: колекції губок, коралів, молюсків, жуків, метеликів.

У відділі безхребетних тварин широко представлені унікальні колекції губок, коралів, молюсків, ракоподібних, павуків, жуків та метеликів. У 1873 р. музей отримав від видатного вченого і мандрівника М. Миклухо-Маклая скляні губки, зібрані ним біля Філіппінських островів. З 1873 р. у музеї зберігають і демонструють досі також колекцію з 19 217 жуків харківського колекціонера і дійсного статського радника Д. Донець-Захаржевського.

У залах відділу різноманітно представлений світ безхребетних тварин. Колекції молюсків містять мушлі, зібрані майже з усіх куточків земної кулі. Серед

них є унікальні експонати, зокрема такі, як отруйний моллюск конус «Слава морів», пурпурні моллюски та найбільша у світі мушля велетенської тридакни¹.

Відділ хребетних тварин є найбільшим, під нього відведено цілий поверх Музею. Колекції хребетних тварин розташовані на площі близько 1200 м² і містять представників всіх великих систематичних груп світової фауни. Зали відділу експозиції вражають своїм видовищем і фундаментальністю. В експозиціях і 28 діорамах представлені колекції риб, амфібій, рептилій, птахів і ссавців. Серед різноманітних матеріалів відділу хребетних привертають увагу 20-метровий скелет кита, чучела та скелети рідкісних і зникаючих видів (степовий журавель, чорний лелека, кінь Пржевальського та інші) та видів, що вже зникли (мандрівний голуб, скелет стеллерової корови)².

Зауважимо, що наукові колекції постійно поповнюються новими експонатами, більшість з них раніше в музеї не було представлено. Тільки у 2001-2005 рр. надійшло близько 2000 екземплярів амфібій, рептилій, птахів з тропічних країн. У цілому за останні 15 років фонди музею поповнилися на 50 тис. екземплярів.

Серед експонатів великих ссавців музею привертають увагу скелети представників ряду китоподібних, зокрема, кашалота, смугача малого та оселедцевого китів. Першим до колекцій потрапив скелет самки 22-х метрового моселедцевого кита, добутий китобійною флотилією «Слава» біля о. Буве в 1956 р. Як і всі інші скелети китів українських університетів, він також був закопаний у піщаний ґрунт на території Ботанічного саду університету. Лише у 1958 р. кістки його очистили і розмістили у приміщенні внутрішнього двору, де вони перебували

¹ Шалько М. Музей природи готується до Євро-2012 // URL http://www.gazeta.univer.kharkov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=450&Itemid=470. (дата звернення: 20.04.2024 р.).

² Іванів О. Кризь 200 років і шість континентів: До 200-річчя Музею природи ХНУ // Харківський університет, 2007. 1 травн. С. 7.

до 1970 р. У 1957 р. для музею привезено також 9 м скелет кашалота, тією ж таки китобійною флотилією, учасником якої був співробітник музею Н. Ружинський.

У 1962 р. із Зоологічного музею Львівського університету до Харкова привезли череп морської корови, а через 16 років ще й неповний скелет (хребці, фрагменти ребер, плечові та променеві кістки, лопатки). З цього матеріалу в лабораторії Палеонтологічного музею АН УРСР під керівництвом В. Сивсуна реконструйовано повний скелет цієї тварини, який і нині зберігається у відділі безхребетних і хребетних тварин Музею природи Харківського університету. Експозицію музею 1983 р. поповнили опудалом 300 кг моржа, якого добули на Чукотці 1977 р. і привезли до Харкова (у полюванні взяли участь і співробітники музею, зокрема, Л. Корабельников, В. Криволапова Ю. Свириденко). У 1979 та 2000 рр. до музею надійшли індійські слони, які загинули у зоопарку. Більше 300 видів налічує колекція ссавців.

У науковій орнітологічній колекції зібрано більше 2000 видів різних птахів. Це пінгвіни і трубконосі, реліктова та рожева чайки, рідкісні види фазанів і совинний папуга. Найбільш виразними є діорами «Пташиний базар» і «Далекосхідні ластоногі», які дають уявлення про життя морських колоніальних тварин у природних умовах.

Відзначимо, що експонати в залах демонструються не тільки у вигляді систематичних колекцій, але також у вигляді біогруп та яскравих діорам, які оснащені аудіовізуальними засобами та відзначаються високою якістю художнього оформлення ретельним і обміркованим добором експонатів.

Експозиція відділу «Еволюції органічного світу» розкриває основні закономірності історичного розвитку органічного світу від найдавніших до сучасних форм життя, а також роль зовнішнього середовища в еволюції тварин та рослин.

Відділ володіє найбільшою в Україні колекцією приматів (90 одиниць збереження, 51 видів мавп), що зберігаються в Музеї від початку ХІХ століття¹. Першим експонатом у ній була ігрунка, що потрапила до музею в 1826 р. За даними О. В. Черная, у колекціях 1854 р. було вже 10 опудал мавп 9 видів. Протягом 50-х років ХХ ст. колекцією приматів опікувалася А. Рудаєва, за матеріалами якої 1957 р. у зібранні налічувалося вже 40 екземплярів 34 видів. Надалі музей тісно співпрацював з Медико-біологічною станцією Академії медичних наук СРСР (м. Сухумі), завдяки чому отримав ще 10 експонатів мавп 6 видів². Частину колекції поповнено протягом останніх років приматами Харківського зоопарку, які загинули. Серед цінних експонатів колекції найстаріші ігрунка золотиста (1826 р.), ревуна рудий (1837 р.), макак магот (1841 р.), саки чортів (1872 р.), лорі цейлонський (1875 р.), рідкісні опудала руконожки мадагаскарської, лемура котячого, носача та інших, більше десятка з яких занесені до Червоної книги Міжнародного союзу охорони природи (МСОП).

Колекція приматів є складовою частиною науково-експозиційного комплексу «Походження людини» і використовується при вивченні відповідної теми, а також загальної зоології та систематики ссавців. У залі «Походження людини» розкриваються етапи біологічної та соціальної еволюції людини.

Співробітники природничих музеїв вже давно прийшли до висновку, що неможливо приділяти велику кількість уваги «природничим» експонатам без аналізу екологічної ситуації в світі³, тому ідеї охорони природи зображені у кожній науковій експозиції Музею. Вони уособлюють складні взаємини у природі, різноманітність проявів життя та його охорону в різних ландшафтних кліматичних

¹ Тагліна О. В. Значення колекції Музею природи ХНУ ім. В. Н. Каразіна у формуванні еволюційного мислення // Біологічний вісник: Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська научно-практична конференція. Харків : Вид-во ХНУ ім. Каразіна, 2007. №1. С. 34.

² Шидловський І. В. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. С. 42.

³ Nair, S. M. The greening of natural history museums // URL <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001045/104534eo.pdf>. (дата зверення: 12.04.2024 р.).

зонах. Але незважаючи на це, в Музеї існує спеціальний відділ охорони природи, в якому розкриваються основні питання охорони навколишнього середовища та охорони геологічних пам'яток показані рідкісні та зникаючі види тварин, а в діорамах представлені деякі заповідники нашої країни¹. Багато уваги приділяється зонам екологічного ризику, є також експозиція, що відображає екологічну ситуацію в Харківській області..

За 1991 – 2010 рр. у Музеї створено близько 180 наукових експозицій та проведені реекспозиції вже існуючих. Яскравим моментом урочистостей до 200-річчя Харківського університету стало відкриття нового сучасного експозиційного залу «Риби» в Музеї природи ХНУ². В експозиціях залу представлені найбільш цікаві представники фауни риб. До традиційної системи експозиційного залу «Риби» включена «Амазонка» з натуральними та штучними рослинами і живою рибою. У цій та інших нових експозиціях активно використовується скло оракал, сучасні облицювальні матеріали, спеціальне підсвічування. Для діорам «Кенбрійське море» та «Амазонка» були створені невеликі джерельця-водоспади, що перекачують воду по замкнутому колу³.

Отже, робітники Музею займаються експозиційно-виставковою діяльністю, ознайомлюють відвідувачів з найцікавішими експонатами музею, розміщених у 23 залах. Експонати Музею розділено на 4 відділи, які демонструються у вигляді біогруп та яскравих діаграм, відтворюючи фрагменти живої природи.

Підрозділ 3. Культурно-освітня діяльність.

Музей, будучи соціокультурним інститутом, чуйно реагує на зміни, що відбуваються в суспільстві. У зв'язку з новим розумінням суті взаємин музею та

¹ Резниченко Л. А. Формирование знаний экологических проблем на основе изучения экспозиции Музея природы ХНУ // Харківська вища школа: Методичні пошуки на рубежі століть: Матеріали конф., 22 лют. 2001 р. Харків, 2001. С. 273–275.

² Сашко О. Зал риб // Харківський університет. 2008. 1 січн. С. 2.

³ Луначек Р. Э. Экспозиционная работа в Музее Природы ХНУ им. В. Н. Каразина // Біологічний вісник Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська науково-практична. конференція. Харків.: Вид-во ХНУ ім. Каразіна, 2007, № 1. С. 24.

відвідувача впроваджується термін «культурно-освітня діяльність», який передбачає набуття освіти у просторі культури. При цьому поняття «освіта» тлумачиться широко і включає розвиток розуму й інтелекту людини, його душевних особистісних якостей, ціннісних ужалень про світ. Теоретичну і методичну основу культурно-освітньої діяльності становить музейна педагогіка, що створює нові методики й програми роботи з відвідувачами, вивчає вплив на них різних форм музейної комунікації.

Сучасне усвідомлення ролі музею у вищому навчальному закладі пов'язане з «розширенням і поглибленням» його культурно-освітньої функції. Склалася ситуація, коли ступінь потрібності суспільством ціннісного, Інформаційного потенціалу, зосередженого в музеї, повністю збігається із спочатку притаманними йому функціями бути зберігачем і транслятором цього ціннісного потенціалу, що концентрується в музейних експонатах, справжніх свідках минулого.

Однією з найважливіших форм роботи музею є екскурсія як форма презентації своїх колекцій. Екскурсія форма культурно-освітньої діяльності музею, що базується на колективному огляді об'єктів музейного показу під керівництвом фахівця з наперед визначеною темою та спеціальним маршрутом¹. Можна також запропонувати визначення екскурсії як одного із засобів комунікації, у процесі якого виникає діалог музею і суспільства, результатом чого є реалізація музеєм своїх культурних і освітніх завдань. У ході екскурсії в результаті зорового, моторного та вербального сприйняття відвідувачів музейних об'єктів відбувається його соціалізація, здійснюються освітньо-виховна задача².

До 2020 року Музей природи університету проводив біля 1800 лекцій-екскурсій за 16 темами: 1. Різноманіття тваринного світу; 2. Палеонтологія; 3. Вісники всесвіту метеорити; 4. Геологічні процеси; 5. Мінерали; 6. Камінь в історії

¹ Шевченко В. В. Музеєзнавство: навчальний посібник для дистанційного навчання. Київ : Університет «Україна», 2007. С. 270.

² Так само. С. 270.

людини; 7. Корисні копалини України; 8. Геологічна історія формування території Харківської області; 9. Еволюція органічного світу; 10. Селекція тварин та рослин; 11. Походження людини; 12. Безхребетні тварини; 13. Ентомологія; 14. Паразитологія; 15. Хребетні тварини; 16. Охорона природи.

Для малозабезпечених верств населення, сиріт, інвалідів та ветеранів війни та праці співробітники Музею проводять безкоштовні екскурсії. Кожен рік у Музеї природи проходив День відчинених дверей для абітурієнтів природознавчих факультетів ХНУ імені В. Н. Каразіна та їхніх батьків. Напередодні екологічних свят Дня довкілля (19 квітня) та Всесвітнього дня охорони навколишнього середовища (5 червня) за заявками Обласного Українського Товариства Охорони Природи Музей проводить безкоштовні екскурсії для активістів-природолюбів, колективів підприємств, організацій, навчальних закладів переможців природоохоронних конкурсів, кращих юннатів та екологів. Багато років Музей співпрацює зі школою-інтернатом для дітей з вадами зору. Враховуючи усі особливості роботи з цими дітьми, наукові співробітники Музею добирають спеціальний матеріал, що допомагає дітям скласти уяву про оточуючий їх світ та набуті нових знань¹. Музей відвідують представники різних категорій населення, не тільки України, але і з інших куточків світу. Екскурсії проводять українською, російською та англійською мовами. Після повномасштабного вторгнення Музей природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна є закритий для відвідувачів.

До 2020 року Музей природи відвідували 30 тис. екскурсантів. Часті гості музею учні шкіл, ліцеїв, коледжів, студенти вузів міста, випускники університету минулих років, абітурієнти, співробітники університету, гості університету та міста, усі бажаючі ознайомитися з природою нашої країни та цілого світу.

¹ Ковалевська Ю. П. Науково-просвітницька робота Музею природи ХНУ ім. В. Н. Каразіна // Біологічний вісник: Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська науково-практична конференція. Харків : Вид-во ХНУ ім. Каразіна, 2007. № 1. С. 15.

Що стосується культурно-освітньої функції, то крім щоденних екскурсій для відвідувачів, музей є науковою базою для студентів біологічного та геолого-географічного факультетів. Також в наукових фондах музею над курсовими та дипломними роботами працюють студенти та спеціалісти з різних ВНЗ України та світу. Музей природи протягом 54-х років існування геологічних гуртків на Харківщині завжди гостинно приймає юних геологів у своїх експозиційних залах. До Музею постійно звертаються за консультаціями керівники гуртків та учні. Так, гурток «Юні геологи» ХОПДЮП постійно проводить практичні заняття на базі Музею, а його гуртківці одержують перемоги на конкурсах юних мінералогів, в обласних геологічних олімпіадах, у конкурсах науково-дослідницьких робіт Малої академії наук¹.

Таким чином, мета діяльності Музею природи полягає у залученні молодого покоління, зокрема студентів до вивчення та збереження історико-культурної спадщини українського народу, у формуванні освіченої творчої особистості та сприянні відродженню та розбудові національної системи вищої освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави. Отже, робота Музею природи Харківського національного університету проводиться у різних напрямках. Основними формами роботи музею є науково-фондова, виставково-експозиційна та культурно-освітня діяльність, кожна з яких характеризується своїми особливостями.

Функціонування Музею природи є результатом цілеспрямованої систематичної, творчої пошуково-дослідницької, збиральницької, фондової, експозиційної роботи.

¹ Горшкова О. А. Учбово-виховне значення Музею природи ХНУ в розвитку дитячого геологічного руху Харківщини // Біологічний вісник: Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська научно-практична конференція. Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 1. С. 7.

ВИСНОВКИ

Музей природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна – це науково-дослідний й культурно-освітній заклад, у якому збирають, комплектують, вивчають і зберігають пам'ятки історії, матеріальної культури людства, природничі колекції, завдяки використанню яких в експозиціях, виставках, екскурсіях, лекціях та інших видах наукової й культурно-освітньої роботи поширює науково-природничі знання, що допомагає формувати і виховувати гармонійно розвинену особистість з дитинства. Саме тому особливої уваги заслуговує історичний процес становлення та розвитку даного закладу, адже, як говорить народна мудрість, хто не знає минулого той не знає майбутнього.

Історіографічна спадщина теми дослідження визначається своєю фрагментарністю. Грунтовних праць, присвячених певним проблемам з широкого спектру проблемних питань теми дослідження (розвиток колекції, матеріально-технічна база, використання у навчальному процесі) також не існує.

Історіографія теми дослідження має три етапи вивчення: дореволюційний, радянський та сучасний. На кожному етапі були присутні нові історіографічні канони, характерні для відповідних історичних періодів з їх ідеологічним навантаженням, однак вищезгадані канони слабо впливали на історіографічну традицію теми дослідження, їх вплив майже непомітний.

На кожному історіографічному етапі є «білі плями» які майже не вивчені: 1850 – 1900-ті роки, 1917 – 1940-ві роки. Також є ряд аспектів, які слабо висвітлені в історіографії: історія Зоологічного та Мінералогічного музеїв, експозиційна та виставкова діяльність. В цілому аналіз наявних робіт з історії Музею природи та його інституціональних одиниць показав, що їх вузький спектр та публіцистичний характер не привів до створення узагальнюючих праць з теми та розгляду його діяльності у комплексі.

Дореволюційний етап розвитку історичної думки з теми основних напрямків діяльності Музею природи Харківського університету демонструє праці позитивістського характеру, цінність яких зводиться до декларування фактів історичної дійсності. Роботи цього не розглядають тему за вузькими аспектами та не мають концептуальних висновків. Дореволюційні автори використовували вузьку джерельну базу, що спричинило низку подібних одну до одної робіт компілятивного характеру. Дореволюційна історіографія представлена роботами К. Фойгта, О. В. Черная, Д. І. Багалія, В. Редикорцева, М. Лапіна. В них висвітлюється ряд вузьких тем з малими хронологічними проміжками, що дають можливість реконструювати факти історичної дійсності історії розвитку Музею природи у ХІХ ст.

Радянська історіографія теми основних напрямків діяльності Музею природи представлена нечисленними роботами місцевих дослідників та працівників установи. Історіографічна традиція в рамках періоду продовжувалася з перервами у 1917–1950 роках, що пов'язано з несприятливими геополітичними, економічними та соціальними умовами на теренах територіальних рамок дослідження. Радянська історіографія не прийшла до якісно нових концептуальних висновків щодо теми дослідження. До цієї групи слід віднести роботи радянських вчених, музейних співробітників - В. М. Грубанта, В. Логвиненко, Л. І. Карякіна та ін.

Історіографічний аналіз сучасних досліджень показав присутність ряду праць присвячених даній тематиці. Вони різняться за своїм характером. Так, темі присвячені роботи науково-публіцистичного та спеціально-наукового характеру. Цей спектр робіт вузький за своїми територіальними рамками, що обумовлено об'єктом дослідження (Музей природи) тобто про нього писали переважно мешканці нашого міста. Сучасна історіографія поповнила науковий доробок проблеми дослідження роботами О. М. Дрогваленко, Р. Е. Лунячека, В. П. Криволапова, О. І. Тарапової.

Для вирішення завдань концептуального характеру автором використовувалися праці ці загальнотеоретичного характеру. Так, відзначимо праці В. В. Шевченко, І. М. Ломачинської, де розглядається широке коло питань, пов'язаних із музеєзнавством як науковою дисципліною, що охоплює всі сфери діяльності музею як соціокультурного інституту. Значну увагу приділено висвітленню провідних напрямів діяльності Музею. У роботах М. Й. Рутинського і О. В. Стецюка викладено теоретичні засади загального музеєзнавства, об'єктивно-предметну розкрито сутність наукової дисципліни. Що стосується робіт з проблеми історії університетських музеїв, то були опрацьовані праці А. В. Тарана та М. І. Бурлікиної, в яких аналізується зародження кабінетів-музеїв при вищих навчальних закладах в Російській імперії в XVIII ст. та проблеми існування даних закладів під час радянського часу, також виокремлюються перспективи що до роботи музеїв ВНЗ у майбутньому.

Джерельна база дослідження складається з шести груп: законодавча, нормативна та діловодна документація, путівники та адресно-довідкові книги, системні каталоги колекцій кабінетів та колекцій Музею природи, спогади вихованців Харківського університету та працівників Музею природи, періодичні видання. Вона відзначається своєю репрезентативністю. У ході аналізу автором виявлений ряд дослідницьких питань, що потребують уточнення, а існуючі джерела не дають потрібної інформації.

Також автором були залучені до наукового обігу нові одиниці (матеріали поточного архіву Музею природи: звіти, історичні довідки, плани роботи Музею, спогади першого директора музею природи В. М. Грубанта, публіцистику останніх десятиліть тощо).

У ході вивчення теми автором створена періодизація історії розвитку Музею природи ХНУ та надана характеристика основних форм роботи кожного з етапів. Вона створена на основі аналізу теми дослідження за допомогою загальнонаукових та спеціальних історичних методів. Так, тема дослідження була розділена автором

на три етапи, що хронологічно змінювали один одного: 1) період формування природничих колекцій Харківського університету (1807 – 1923 роки); 2) період реорганізації природничих музейних установ Харківського університету (1923 – 1991 роки); 3) період сучасного розвитку Музею природи Харківського університету (1991 – 2024 роки). Це допомогло у створенні динамічного уявлення про об'єкт дослідження, розумінні його структури (спектру проблемних питань), аналізі проблемних питань та створенні логічної рубрикації для поліцентричної композиції роботи.

Кожний етап розглядався через призму проблемно-хронологічного підходу. Автор виділив чотири основні напрямки, що впливали на процес розвитку об'єкту дослідження: створення та розвиток колекції установи, розвиток матеріально-технічної бази досліджуваних інституцій, використання колекції та матеріально-наукової бази закладу в навчальній та культурно-просвітницькій роботі.

Вивчаючи період формування природничих колекцій Музею природи Харківського університету (1807 – 923 рр.) ми приходимо до висновків, що дана установа є з найстарішим музеєм України та Харківщини. Основою для нього стали створені у 1807 році Зоологічний та Мінералогічний кабінети. Історія розвитку музейної справи на Харківщині розпочинається з колекціонування, розпочатого у стінах допоміжних установ Харківського університету: Зоологічного та Мінералогічного кабінетів. Таким чином, цей напрямок діяльності університету дає можливість закріпити першість у започаткуванні та становленні музейної справи в Україні. Даний етап характеризується постійним розвитком, динаміка якого має періоди високого розвитку (кількісних та якісних змін) та відносного застою. Це пов'язано з суб'єктивними чинниками у вигляді професійних та особистісних якостей керівників даних допоміжних установ.

Другий період реорганізації природничих музейних установ Харківського університету (1923 – 1991 рр.), побудовано на основі вивчення питань історії Зоологічного, Мінералогічного музеїв та Музею дарвінізму, а згодом і Музей

природи Він повністю відповідає ідеї динамічного розвитку музейних інституціональних структур від простої до більш складної.

Вирішальна роль у процесі створення та розвитку багатoproфільного музейного комплексу належить вченому-ентузіасту, завідувачу Музею на протязі 30 років В. М. Грубанту.

У рамках даного періоду відбувся процес реорганізації природознавчих кабінетів у музеї. Даний процес був підготовлений століттям розвитку кожної вищезгаданих одиниць. Матеріальний ріст фондів, матеріально-технічної бази та сприятливі перетворення у освітній сфері дали можливість створення нових інституціональних одиниць музеїв.

Останній період сучасного розвитку Музею природи Харківського університету (1991 – 2024 рр.), він характеризується активізацією основних форм роботи. Так, основними формами роботи музею є науково-фондова, виставково-експозиційна та культурно-освітня. При цьому слід зазначити, що розвиток Музею природи Каразінського університету в останнє п'ятиріччя залежив від внутрішніх (реалізація проєкту 4.6. «Модернізація музейного комплексу» Стратегії розвитку Каразінського університету на 2019 – 2025 роки) і зовнішніх (початок Пандемії в 2020 році, початок повномасштабного вторгнення в Україну в 2022 році, російсько-українська війна) факторів, змушуючи співробітників ставити на перше місце ту чи іншу форму діяльності – науково-фондову, експозиційно-виставкову чи культурно-освітню. Так, після розробки Стратегії Каразінського університету на 2019 – 2025 роки, в діяльності Музею природи акцент було зміщено на експозиційно-виставкову форму роботи. В цей час відповідно до сучасних наукових принципів й з урахуванням музейної педагогіки ХХІ ст. (інтерактивність, безбар'єрність, наочність) в музеї почали створюватися нові експозиції і реконструюватися старі. Через початок Пандемії і введення карантинних обмежень довелося змінити підхід до культурно-освітньої функції музею. Якщо до 2020 року Музей природи щорічно відвідувало 50 тис. екскурсантів, то в останні роки ця кількість суттєво зменшилася

(з лютого 2022 відвідування Музею природи тимчасово припинено). При цьому Музей природи продовжує відігравати важливу роль як наукова база для студентів біологічного факультету і факультету геології, географії, рекреації і туризму. Після 24.02.2022 року співробітники насамперед займаються науково-фондовою роботою, а саме збереженням колекцій в умовах постійних обстрілів і пошкоджень будівлі на Тринклера.

Таким чином, на основі наукового вивчення проблеми історичного розвитку та особливостей напрямів роботи Музею, робимо висновок про те, що Музей природи Харківського національного університету це унікальна скарбниця наукових і культурних цінностей. Це великий науково-просвітницький та навчальний центр України, який бере участь у підготовці висококваліфікованих фахівців природничих наук, займається навчальною та виховною роботою зі студентами та школярами, проводить екскурсійно-лекційну роботу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Весь Харьков: адресно-справочная книга на 1922 год. Харьков : Коммунист, 1922. 108, 24 с.
2. Весь Харьков: адресно-справочная книга на 1925 год. Харьков : Коммунист, 1925. 505, 292 с.
3. Весь Харьков: адресно-справочная книга на 1926 год. Харьков : Коммунист, 1926. 511, 736 с.
4. Водяницкий В. А. Записки натуралиста // Харківський університет XIX початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. Т. 2. Харків : САГА, 2008. С. 413–428.
5. Грубант В. Н. История научной орнитологической коллекции. Дальнейшее развитие отдела «Класс птицы» // Природознавець Микола Гавриленко: епоха та пам'ять. Полтава, 2009. С. 32–54.
6. Грубант В. Н. История Музея естествознания в возможно подобранном изложении, с восторгами и переживаниями. Тетрадь 1. // Поточний архів музею, 1989. 32 с.
7. Грубант В. Н. История Музея естествознания в трех тетрадях с приложениями. Тетрадь 2. // Поточний архів музею, 1989. 32 с.
8. Грубант В. Н. История Государственного Музея естествознания с приложениями. Тетрадь 3. // Поточний архів музею, 1989. 40 с.
9. Дарения и кто способствовал накоплению фондов в государственном музее естествознания по 1990 год // Поточний архів музею, 1990. 9 с.
10. Демченко В. Харьковская кунсткамера готовится к юбилею // Событие. 1997, 26 февр. С 4.
11. Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995р. // URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.04.2024 р.).

12. Іванів О. Крізь 200 років і шість континентів: До 200-річчя Музею природи ХНУ // Харківський університет, 2007. 1 травн. С. 7.
13. Інформаційно-аналітичні матеріали за підсумками 2007/2008 навчального року / за ред. В. С. Бакірова. Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. 116 с.
14. Інформаційно-аналітичні матеріали за підсумками 2013/2014 навчального року / За заг. ред. В. С. Бакірова. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 114 с.
15. Інформаційно-аналітичні матеріали за підсумками 2016/2017 навчального року / За заг. ред. В. С. Бакірова. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 108 с.
16. Інформаційно-аналітичні матеріали за підсумками 2019/2020 навчального року / За заг. ред. В. С. Бакірова. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. 112 с.
17. Інформаційно-аналітичні матеріали за підсумками 2020/2021 навчального року / За заг. ред. В. С. Бакірова. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 112 с.
18. Из воспоминаний студента Н. // Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 т. Т. 1. Харків: САГА, 2008. С. 99–130.
19. Из истории Музея естествознания Харьковского государственного университета: заведующие кабинетами и директора музеев со дня основания // Поточний архів музею, 1970. с. 1.
21. Музей природы Харьковского государственного университета им. А. М. Горького. Историческая справка, подготовленная ветеранами музея к 180-летию со дня организации музея, которое отмечалось 2 апреля 1987 г. // Поточний архів музею, 1987, 7 с.
22. Леваковский Н. Университет пятидесятих годов // Харківський університет в ХІХ – на початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. Т. 1. Харків : САГА, 2008. С. 417–438.
23. Любарский, И. В. Воспоминания о Харьковском университете 1850-1855 гг. // Харківський університет в ХІХ – на початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 т. Т. 1. Харків : САГА, 2008. С. 388–408.

24. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про музей при закладі освіти системи Міністерства освіти України» від 20.05.1997 р. // URL <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0151281-97> (дата звернення: 20.04.2024 р.).

25. Ничпаевский Л. Воспоминания о Харьковском университете // Харківський університет в XIX – на початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. Т. 1. Харків : САГА, 2008. С. 57–89.

26. Общий устав императорских Российских университетов: 1835 г. Харьков : Унив. типография, 1837. 50 с.

27. Общий устав императорских Российских университетов: 1884 г. Харьков : Унив. типография, 1911. 62 с.

28. Правдива, А. Музею Природи 206 років! Ними керує любов до природи! // URL http://www-gazeta.univer.kharkov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=954&Itemid=978. (дата звернення: 29.05.2024 г.).

29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності музеїв закладів вищої освіти. Проект Закону No2588 // Верховна Рада України. URL : <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/197015.html> (дата звернення: 18.02.2023).

30. Про загальноміську виставку унікальних експонатів вузівських музеїв Харкова в сюжеті «Слобожанщина online». 2017 // Музей історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Електронний архів.

31. Сашко О. Зал риб // Харківський університет. 2008. 1 січн. С. 2.

32. Статут Харківського державного університету. Харків : ХДУ, 1991, 32 с.

33. Статут Харківського національного університету В. Н. Каразіна. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 1999, 20 с.

34. Статут Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: проект. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007, 28 с.

35. Статут Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (нова редакція, 24 грудня 2010 року (протокол № 3) // URL http://www.univer.kharkov.ua/docs/statute/statute_khnu.pdf. (дата звернення: 12.04.2024 р.).

36. Университетский устав 1863 г. Санкт-Петербург : Типография Иосафата Огризко, 1863. 128 с.

37. Устав Императорского Харьковского. университета Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. Санкт-Петербург : Типография при императорской Академии наук, 1805. № 10. С. 225–291.

38. Устав императорских российских университетов. Проект, выработанный совещанием профессоров, под председательством Министра Народного Просвещения графа И. И. Толстого в 1906 г. Санкт-Петербург : Типография Министерства внутренних дел, 1906. 39 с.

39. Федоркова Т. Храм життя природи // Харківський університет, 2007. 3 квітн. С. 3.

40. Харківський університет (1917 – 1941 рр.) у спогадах його викладачів та вихованців / уклад. В. Ю. Іващенко, О. І. Красько, Ю. А. Кісельова, С. М. Куделко, С. І. Посохов, Л. Ю. Посохова, Є. С. Рачков; вступ. стаття В. Ю. Іващенко, О. І. Красько, наук. ред. В. Ю. Іващенко. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 432 с.

41. Харьков: его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях (с приложением снимков, воспроизведенных с редких картин, акварелей, гравюр, фотографий с натуры, чертежей, планов города 1768 года и новейшего) : историко-справочный путеводитель / под ред. А. Н. Гусев. Репринт. воспр. Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1902. Харьков : САГА, 2007. 246 с.

42. Харьков. Путеводитель для туристов и экскурсантов. Харьков: Типография И. М. Аничкина, 1915. 180 с.

43. Шалько М. Музей природи готується до Євро-2012 // URL http://www/gazeta.univer.kharkov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=450&Itemid=470. (дата звернення: 20.04.2024 р.).

44. Апарева О. К. Музей у науково-освітньому й виховному просторі вищого навчального закладу (з досвіду роботи археолого- етнографічного музею Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка) // Праці Центру пам'яткознавства. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2009. Вип. 15. С. 105–113.

45. Бабарицька В. Екскурсознавство і музеєзнавство : навчальний посібник. Київ : Альтерпрес, 2007, 464 с.

46. Багалій Д. І. Вибрані праці. У 6 т. Т. 3. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам), ч. 1 (1802 – 1815 гг.) // НАН України. Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (Харк. філ.), Харк. гуманітар. ун-т «Нар. укр. акад.», Хар. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Харків : Вид-во НУА, 2004. 1152 с.

47. Багалій Д. І. Вибрані праці. У 6 т. Т. 4. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам), ч. 2 (1815 –1835 гг.) // НАН України. Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (Харк. філ.), Харк. гуманітар. ун-т «Нар. укр. акад.», Хар. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Харків : Вид-во НУА, 2005. 1004 с.

48. Багалей Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655 – 1905 гг.). Историческая монография. В 2-х т. Т. 2. Репринт. воспр. Харьков, 2004. 982 с.

49. Багалей Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905 гг.). Харьков т: Типография Адольфа Дарре, 1906. 329 с.

50. Боровская Н. Ю. Коллекция метеоритов Музея природы ХНУ // Біологічний вісник: Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська научно-практична конференція. Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. №1. С. 5.

51. Гайда Л. А. Музеї при навчальних закладах як засіб громадянського виховання молоді // Педагогічний альманах. Збірник наукових праць. Київ-Херсон, 2006. Вип. 1. С. 30–36.

52. Гайда Л. А. Музеезнавство в закладах освіти: навч.-метод. посібник. Кіровоград: Вид-во Кіровоградського обласного інституту післядипломної освіти імені Василя Сухомлинського, 2006. 108 с.

53. Горшкова О. А. Учбово-виховне значення Музею природи ХНУ в розвитку дитячого геологічного руху Харківщини // Біологічний вісник: Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська научно-практична конференція. Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 1. С. 7.

54. Грубант В. Н. К истории Музея дарвинизма Харьковского госуниверситета // УЗХУ. 1955. Т. 59. Труды н.-и. ин-та биологии и биол. ф-та. Т. 22. С. 247–252.

55. Данилевич В. Проф. В. Б. Антонович та Археологічний музей // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 т. Т. 2. Київ, 1997. С. 379-390; Риженко Я. Полтавський державний музей. Історичний огляд // Збірник, присвячений 35-річчю музею / Я. Риженко; під ред. В. Бендеровського, Я. Риженка, М. Гавриленка. Полтава, 1927. С. 1–15.

56. Даньковська Р. С. Історія Етнографічного відділу ім. Потєбні та книгозбірні Музею Слобідської України // Музей Слобідської України. Бюлетень. Ч. 1. Харків, 1925. С. 16–18.

57. Девятко, Т. Н. Каталог орнитологической коллекции Музея природы ХНУ им. В. Н. Каразина (Кавказ, Южные регионы России и Украины, Средняя Азия, Казахстан). Махачкала: ДГПУ, 2008. 236 с.

58. Дрогваленко О. М. До 195-річчя Музею природи ХНУ ім. В. Н. Каразіна // Восьмі Сумцовські читання: Зб. Матеріалів наук. конф., 12 квітн. 2002 р. Харків, 2003. С. 123–125.

59. Зарицкий П. В. К 195-летию Минералогического музея Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина // Вісник Харківського університету: геологія- географія-екологія, № 563. Харків : «Основа», 2002. С. 342–343.

60. Иващенко В. Ю. Харьковский университет и исследования местного края в первой половине XIX в. // UNIVERSITATES.2010. №4. С. 32–42.

61. Иващенко В. Ю. Музейний комплекс Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: історія, сучасний стан, перспективи // Проблеми збереження і використання культурної спадщини в Україні: Матеріали II Всеукр. наук.-практич. конф., присвяченої 10-й річниці надання Свято- Успенському монастиреві статусу Лаври (2004), 170-річчю відновлення Святогірського Успенського монастиря (1844), 80-річчю створення краєзнавчого музею М. В. Сибільовим у Святогорську (м. Святогірськ, 25 – 26 вересня 2014 р.). Донецьк, 2014. С. 159–164.

62. Иващенко В. Ю., Калиниченко И. В. Роль Ассоциации вузовских музеев г. Харькова в консолидации музейного сообщества // VII Луньовські читання. Музейний колектив і його проблеми. Матеріали науково-практичного семінару 24 березня 2016 року / Укл. О. Г. Павлова. Харків, 2017. С. 140–147.

63. Иващенко В. Ю. Музеї ВНЗ Харкова в умовах інформатизації музейного простору // Проблеми музеєзнавства, збереження та відновлення історичної пам'яті (До 85-річчя Харківської державної академії культури та 25-річчя відкриття

першого в Україні музейного відділення ХДАК): Матеріали всеукраїнської науково-теоретичної конференції 14 – 15 травня 2014 р. Харків, 2014. С. 18–19.

64. Іващенко В. Ю. Особливості кооперації університетських музеїв в Україні // Вісн. ХНУ. Історія. 2021. Вип. 59. С. 7–22.

65. Іващенко В. Ю., Калиниченко И. В. Роль Ассоциации вузовских музеев г. Харькова в консолидации музейного сообщества // VII Луцьовські читання. Музейний колектив і його проблеми. Матеріали науково-практичного семінару 24 березня 2016 року / Укл. О. Г. Павлова. Харків, 2017. С. 140–147.

66. Калиниченко И. В. Об усовершенствовании организационных и правовых основ деятельности музеев при высших учебных заведениях г. Харькова // Університетські музеї: європейський досвід та українська практика: Зб. Праць Міжнар. Наук.-практ. Конф. (6-7 жовт. 2011 р., м. Київ) / Упор. Л. В. Казанцева. Ніжин, 2012. С. 151–160.

67. Карякін Л. І. Історія Мінералогічного музею Харківського університету // Наук. Хроніка ХДУ: 36. Анот. 1947. №1(8). С. 2.

68. Карякин Л. И. История Минералогического музея университета // Минералогический сборник Львовского геологического общества. 1956. №10. С. 363–368.

69. Класика, що випереджає час: до 215-річчя Каразінського університету / редкол.: В. С. Бакіров (гол. ред.) та ін. Харків : ХНУ імен В. Н. Каразіна, 2020. 212 с.

70. Ковалевська Ю. П. Науково-просвітницька робота Музею природи ХНУ ім. В. Н. Каразіна // Біологічний вісник: Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська науково-практична конференція. Харків : Вид-во ХНУ ім. Каразіна, 2007. № 1. С. 15.

71. Криволапов В. П. История некоторых крупных экспонатов териологической коллекции собрания Музея Природы Харьковского университета //

Актуальные вопросы комплектования и сохранения зоологических коллекций. Известия музейного фонда им. А. А. Браунера. Одесса, 2007. Т. IV. № 2–3. С. 32–35.

72. Криволапов В. П. Музей природы Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина и экологическое просвещение населения // Современные проблемы зоологии и экологии: материал. междунар. конф., посвящ. 140-летию основания Одесского национального университета им. И. И. Мечникова, кафедры зоологии ОНУ, Зоологического музея ОНУ и 120 годовщине со дня рождения деят. наук. УССР, проф. И. И. Пузанова. Одесса : Феникс, 2005. С. 357–358.

73. Криволапов В. П. Экспонаты Музея природы // Животные-гиганты. Харьков : «Наш городою», 2007. С. 279–284.

74. Лазарева Т. Н. К вопросу об использовании Музея Природы в процессе обучения и воспитания школьников // Вестник Харьковского университета. Х.: Вища школа, 1982, №226. С. 97–98.

75. Лапин М. Минералогический кабинет // Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905). Репринт, воспр. Харьков : САГА, 2008. С. 296–303.

76. Левченко Д. Р. История создания и изучения видового состава коллекции приматов Музея природы Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина // Актуальные вопросы комплектования и сохранения зоологических коллекций. Известия музейного фонда им. А. А. Браунера. Одесса, 2007. Т. IV. № 2–3. С.35–36.

77. Логвиненко Н. В. Минералогический музей Харьковского госуниверситета им. А. М. Горького // УЗХУ. 1955. Т. 61. Зап. Геол. ф-та. Т.12. С. 35–43.

78. Лунячек Р. Музей природы Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Харків : Золоті сторінки, 2007. 15 с.

79. Лунячек Р. Е. Музей природи Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна та його значення в збереженні історично- культурної спадщини краю // Шості Сумцовські читання: 36. матеріалів наук. конф., присвяч. 80-річчю Музею Слобід. України ім. Г. С. Сковороди. 14 квіти. 2000 р. Харків: вид-во ХДАГТУ, 2000. С. 40–42.

80. Лунячек Р. Э. Экспозиционная работа в Музее Природы ХНУ им. В. Н. Каразина // Біологічний вісник Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини екосистеми: всеукраїнська научно-практична конференція. Харків.: Вид-во ХНУ ім. Каразіна, 2007, № 1. С. 23–24.

81. Музей природи : буклет. / упор. Л. В. Корабельников. Харьков : Коммунист, 1985. С. 10.

82. Музейна справа на Харківщині: становлення та розвиток : наук, допоміж, покажч. / укл.: Т. О. Сосновська, В. О. Ярошик. Харків : Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 228 с.

83. Наукові установи та організації УССР: видання Державної Планової комісії УССР. Харків : Друга друкарня ім. В. Блакитного, 1930. 404 с.

84. Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно- інформаційної діяльності музеїв. Посібник / П. Горішевський, М. Дейнега, М. Ковалів, В. Мельник, Н. Рега, С. Оришко, О. Соколова. Івано-Франківськ: Плай. 2005. 64 с.

85. Перевозчикова Н. М. История создания отдела охраны Музея природы Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина и его роль в экологическом воспитании // Современные проблемы зоологии и экологии: материал. междунар. конф., посвящ. 140-летию основания Одесского национального университета им. И. И. Мечникова, кафедры зоологии ОНУ, Зоологического музея ОНУ и 120 годовщине со дня рождения деят. наук. УССР, проф. И. И. Пузанова / Одесса : Феникс, 2005. С. 202–203.

86. Почесні члени Харківського університету. Біографічний довідник. Харків : Тимченко, 2008. 312 с.

87. Редикорцев В. Зоологический кабинет и музей // Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905). Репринт. воспр. Харьков : САГА, 2008. С. 329–332.

88. Резниченко Л. А. Формирование знаний экологических проблем на основе изучения экспозиции Музея природы ХНУ // Харківська вища школа: Методичні пошуки на рубежі століть: Матеріали конф., 22 лют. 2001 р. Харків, 2001. С. 273–275.

89. Рибальченко Л. Л. До Історії природознавчих музеїв Харківського університету // Сьомі Сумцовські читання: зб. матеріалів наук. конф. з міжнар. участю «Історія та археологія Слобожанщини в музеях Харківщини до 100-річчя відкриття Салтівської культури», 12 квіт. 2001 р Харків, 2002. С. 31–34.

90. Рославский-Петровский А. об ученой деятельности Императорского Харьковского университета в первое десятилетие его существования. Конволют. С. 136. Отд. отт. из «Журнала Министерства народного просвещения», 1855, № 7.

91. Рудаева А. В. 30 лет во главе музея // Современные проблемы зоологии и экологии: материал. междунар. конф., посвящ. 140-летию основания Одесского национального университета им. И. И. Мечникова, кафедры зоологин ОНУ, Зоологического музея ОНУ и 120 годовщине со дня рождения деят. наук. УССР, проф. И. И. Пузанова. Одесса : Феникс, 2005. С. 236–238.

92. Рудаева А. В. Отдел эволюции органического мира в Музее природы ХГУ // Весник Харьковского университета. Харків : Вища школа, 1982. №226. С. 94–96.

93. Рутинський М. Й. Музеєзнавство : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 428 с.

94. Соловьев В. О. Харьковская геологическая школа: история, сложности, перспективы развития // UNIVERSITATES. 2012. №2. С. 60–65.

95. Таглина О. В. Значення колекції Музею природи ХНУ ім. В. Н. Каразіна у формуванні еволюційного мислення // Біологічний вісник: Т. 11. Музейні експозиції та виховний процес у формуванні особистості як невід'ємної частини

екосистеми: всеукраїнська научно-практична конференція. Харків : Вид-во ХНУ ім. Каразіна, 2007. №1. С. 34.

96. Тарапова Е. И. Музей природы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина // UNIVERSITATES. 2005. № 3. С. 76–83.

97. Тихомирова Э. И. Музей естествознания ХГУ // Музеи высших учебных заведений СССР: аннот. справочник / В. И. Тихомирова, Б. А. Савельев, В. Г. Ходецкий. Москва, 1975. С. 75–77.

98. Уривалкін О. М. Історичне краєзнавство : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2008. 296 с.

99. Фауна и флора Харьковской области. Систематический указатель литературы за 1791 – 1985 годы. Вып. Животный мир. / В. Н. Грамма, И. А. Кривицкий, М. Г. Швалб, Р. А. Ставинская, Р. Г. Березинская. Харьков : ХГУ, 1995. 128 с.

100. Фойгт К. Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях, от основания университета до 1859 года. Харьков : Унив. типография, 1859. 173 с.

101. Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет / под ред. М. И. Прокопенко, Д. А. Вайнберг. Харьков : Издательство ХГУ, 1955, 386 с.

102. Харьковский государственный университет 1805 – 1980 гг. Исторический очерк. Харьков : Изд-во при Харьк. ун-те, 1980. 160 с.

103. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев [та ін.]. Харків: Фоліо, 2004. 750 с.

104. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна: хроніка подій (1991 – 2014) / уклад. Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко, Ю. А. Кісельова, С. М. Куделко, В. О. Куліков. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 92 с.

105. Харківський університет рідному місту. Харків : НМЦ «СД», 2004. 200 с.
106. Чернай А. Систематический каталог предметов, хранящихся в Зоологическом кабинете императорского Харьковского университета по 1848 год. Харьков : Унив, типография, 1854. 286 с.
107. Шевченко В. В. Музеезнавство: навчальний посібник для дистанційного навчання. Київ : Університет «Україна», 2007. 288 с.
108. Шидловський І. В. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 112 с.
109. Nair, S. M. The greening of natural history museums // URL <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001045/104534eo.pdf>. (дата звернення: 12.04.2024 р.).
110. Stanbury, P. University museums and collections // URL <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001198/119843e.pdf>. (дата звернення: 12.04.2012 р.).

РЕЗЮМЕ

У дипломній роботі порушується важливе питання сучасних музеєзнавчих студій української історичної науки. Проблема історії створення та розвитку Музею природи актуалізується, виходячи з важливості регіональних досліджень у галузі музеєзнавства, а також досліджень у галузі історії Харківського університету імені В. Н. Каразіна на всіх етапах його розвитку. На основі проведеного дослідження автор дійшов висновків, що історія музейної справи на Харківщині розпочинається з кабінетів-музеїв при університеті. У роботі виділено та висвітлено наступні періоди розвитку музею: період формування природних колекцій (1807 – 1923 рр.), період реорганізації колекцій до музейних закладів (1923 – 1991 рр.), сучасний період розвитку Музею природи (1991 – 2024 рр.). Для кожного періоду історії Музею характерні конкретні напрямки діяльності та форми роботи, виходячи з соціально-політичних векторів розвитку суспільства, фінансування і професійних якостей завідувачів та співробітників установи.

SUMMURY

In the paper the important issue of contemporary Ukrainian historical science museum researches is enlightened. The actuality of the Nature Museum creation and development history is based on the regional museum researches importance and its links with V. N. Karazin Kharkiv National University history. Basing on its own researches, author concludes that the Kharkiv region museum history starts from the cabinet museums appearing at university. The paper identifies the following periods of museum development: the natural collections formation (1807 1923); their transformation into the museum institutions (1923 1991); the modern development of the Nature Museum (1991 2012). Every period of the Nature Museum development is featured by the exact activities and forms of work based on the socio-political vectors, finance and professional qualities of the institution heads and staff.